

EESTI KIRJANDUS

1934 № 3

SISU:

- A. ADSON: 1933. a. värsitoodang.
FR. TUGLAS: Eesti novellikirjandus 1933.
M. OKAS: Koolide venestamisest Baltimail.
A. SAARESTE: Tallinna praegusest nimest, (4 kaardiga.)
P. JOHANSEN: Märkus prof. O. Silla artikli puhul.
ED. HUBEL: August Jakobson — Üheksas laine.
A. ADSON: Vihk vastseid näidendeid.
M. SILLAOTS: Helmi Mäelo — Vallastaps.
J. PARIJÕGI: Kaks noorsooraamatut.
G. SUITS: Eesti romantika panoraam uues väljaandes.
K. MIHKLA: Elmar Muuk — Väike õigekeelsus-sõnaraamat.
E. ELISTO: Jaan Ainelo — Eesti keele õigekeelsusreeglid.
K. MIHKLA: A. Vaigla — Eesti grammatika I.
J. KONKS: P. Treiberg — Ignatius Loyola.
Eesti raamatute üldnimestik 1929. a. alates, 50. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI EESTI KIRJANDUS

1934

ASUTATUD 1906.

XXVIII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI.
Abitoimetaja D. PALGI (arvustised).

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUUS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõlkide tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõlkjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõlkju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasest ilmumis-aega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 4, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.

„SuurKarja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvapäevik“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Rakveres: Joh. Triefeldt, Pikk 17.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermannini 11.

Kuulutised teksti järel: lehekülge 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVII (1930—1933) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12 Tartus, tel. 6-01.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

MÄRTS 1934

NR. 3

1933. a. värsitoodang.

Kriis luule ümber vältab. Sellest on juba tüütav kõnelda. Kuid see on olemas ja seepärast ei saa sellest mööda minna.

Luulega on nii kui majandusliku surutisega: konstateeritakse ta olemasolu, süvenemist ja avaldatakse lootust, et madalseisu põhipunkti saadakse peatselt üle.

Siiski, luulega ei ole ometi nii kui majandusliku surutisega; üldsuse suhtumine läheb järsult lahku: majandusliku kriisi vastu võitlevad kõik, sellest ülepääsemiseks otsivad teid seadusandlus, valitsus, poliitiline tegevus ja lähemad asjaomased ringkonnad; luulekriis aga on jäetud täielikult kirjanikkude resp. luuletajate omaks mureks.

Kui öeldakse, et kirjanduse, seega luuletajategi jaoks on oma juurdemaksufond, preemiad ja toetised, siis need on asutatud tükk aega enne surutist, n. ö. normaal-ajal; majandusliku kriisi aastail poleks olnud lootustki nende ellukutsumiseks ja ökonoomilise depressiooni vältel on nad suuresti kokku kuivanud, kestes kuidagi edasi mingi inertsil teel. Need preemiad ja fondid loodi toona n. ö. tootmisaparaadi ülalhoiuks, kirjanikkude eksisteerimisiinimumiks, kuid loomingu soodustamiseks, õhutamiseks, levitamiseks neist ei jätkunud, piisab nüüd veel vähem. See pool, kõlapind ja tarvitamine on söötis, siin asub kriisi raskuspunkt.

Luule ja kõigi kunstide hüveolu seatakse sõltumusse majanduslikust hüveolust üldse; ajalugu ju vestab kunstide õitsengust seal ning siis, kus ning kui elati majanduslikus külluses. Kuid sellel sõltumusseadusel on vasturääkivusi: eesti rahvas on laulnud, luulet ja mängu harrastanud, värsse veeretanud ning juurde loonud kõige masendavamailgi päris- ja teo-orjuse ajastuil; sealt ep põlvneb see vara, mille põhjal meie tituleerime endid luule- ja lauluarmastajaks rahvaks.

Ja kui mainitud sõltumusseadus oleks kõigutamatu, siis põeksimine nüüd põuda ka muude kunstide ümber, kuid me teame, et eesti laulu loomingu ja tarvitamisel ei ole põhjust kaevata, ja teater elab õigegi priskesti: pealinnas järgneb üks näidendi suurmenu teisele ja kaugem provints kajastab seda teokalt ning

erksasti. Sellevastu on jäänud mõninga riikliku hoolekande ja kunstnikkude eraasjaks kujutav kunst — nagu luulegi.

Miks nõnda? Vastame: moe-asi. Sõltumusseadust korri-geerib ja kõigutab moeseadus. Luule ei ole moes, sellest kriis.

Kui vaieldakse vastu ja leitakse, et kriisis on luule ise süüdi oma moodsuse, keelekauguse, ainevõõruse ja kes-teab veel millise pärispatuga, siis olgu toodud vastuseks, et reaal-elus taotellakse olla meil kaugelt moodsam, kui on seda luule, keelekaugusega lepitakse kui paratamatusega igal muul alal (teaduse, administra-tiiv-, kohtu, õpingute j. t. valdkondades); seltskond ja lugejas-kond on ju ise mitmesugusel arenemisastmel, suurele osale temast ei tohiks meie luule komplitseeritumadki tooted olla kättesaada-matud. Ja lõpuks: kui uus lüürika on millegi pärast vastuvõe-tamatu, eks siis loetagu eilset ja vanemat, kuni ärkamisaegseni või muinasluuleni välja. Kuid mida me näeme: luule vanavara sei-sab trükkimatuna, vanema põlve värsisepad, nagu möödunud aastal kogudega esinenud Jakob Liiv ja Anton Suurkask, pidid avaldama oma kogud enese kulul, leidmata kirjastajaid; ega ole üldse kuulda, et Koidula, Juhan Liivi, Bergmanni või mõne teise vanema luuletaja raamatute järele oleks lahti läinud eriline nõud-mine. Ühesugune vaikus nii nende kui uute ümber, ühetaoline kriis.

See kriis on kõlapinna-, vastuvõtu-, tarvitamiskriis ja ses mõttes peabki mõistma sõna: luulekriis. Loomulik, et hoopis kahanenud nõudmine ja kidane vastukaja ei mõju kuigi erguta-valt tootmisele. Kui kirjaniku looming on ainult publiku poolt kuidagi sallitav või jahedasti möödamindev või ignoreeritav, siis tekib looja enesessetõmbumine, nagu arglik-tusane varjutaandu-mine ja poole suuga rääkimine. Võrdluseks kujuteldagu kõnemeest tühja auditoriumi, näitlejat või kontsertanti käputäie publiku ees haigutavas saalis. Kriis!

Läbi kogema ja üle elama peab sellegi ja nõnda on möödu-nudki aasta näidanud, et elatakse edasi ja ilmub siiski uusi värsi-kogusid.

*

Ülevaadatav aasta on toonud uudisteoseid ning uustrukke kõigi luuletajategeneratsioonide esindajailt: vanult, keskureilt ja noorureilt. Puuduvad küll veel pärisnoored nagu P. Viiding ja Heiti Talvik, kellega oleme „Loomingu“ vihkude kaudu sümpaat-likult tutvunud. Selle eest aga näeme teisi uustulnukaid.

Vanade harvast leerist on meie ees kahe autori teosed: Jakob Liiv'i „Päikese veerul“ ja Anton Suurkase seitse luuletistekogu.

S u u r k a s k on ühe hoobiga ilmutanud kogu oma elutöö värsi-sides; neid on tal 1900 lehekülge ja nad on trükimusta näinud alates juba 1899. aastast — nii siis 35 aasta toodang, imponeeriv juubel, mida aga üldsus ega kitsam kirjanduslik ringkond ei ole märganud pühitseda. Et viimane seda pole teinud, on mõiste-

tav, sest meie luule on Anton Suurkase värsistust niivõrt üle kasvanud, et sel võiks ainult veel mingi muuseumlik tähendus olla. Laiemast lugejaskonnast leiduks ehk mõndagi vähenõudlikumat, kellele see salmistu midagi ütleks, kuid niisugune lugeja kohmetuks ära sellise värsside lademe ees — treneeritudki aju väsib, enne kui sellest virnast enese läbi murrab. Nõnda jääb autoril ise oma juubelit tähistada ja nautida, iseenese kulu ning kirjade abil.

Ka Jakob Liivi raamat on juubeliteos, välja antud autori kirjastusel ta 75. sünnipäeva ning 55-aastase kirjandusliku tegevuse märkimiseks 28. veebruaril 1934, nagu ütleb autor raamatu lõpus. Kogusse on paigutatud luuletised, mis on tekkinud aastail 1929—34.

Selles raamatus on suur osa sündmuse- ning juhuluulet, nagu: „Tervitus tuletõrje VI kongressile“, „Rakvere RHS segakoorile“, „Proloog 5. jalaväe-pataljoni lipupäevaks“, „Pühendus Aadam Gottlieb Zeeh'le“, „Laulu võim“ — Tallinna Meestelaulu Seltsile j. m. Siis programmiluulet, nagu: „Hõiskame kooris“, „Mu sünnimaa“, „Väliseestlaste laul“, „Eesti hümn“ j. t. Edasi perekondlikke salme, isiklikke elamusi, vaatlusi, looduslaule, targutusi ning õpetlevaid arutusi elunähtuste puhul.

Jakob Liivi kunsti on omajagu kulutanud ajaratas oma paratamatul veeremisel, ometi leidub ta värssides nauditavat, tänu tema vormitundele, mis ladusasti voolutab muuseas sonette ja n. n. „väikesi sonette“. Kuigi neis ei üllatata väljenduse värskuse ega lausungi spontaansusega, vaid tihti kohtad üldsõnalist ning varenitarvitatud või moodsat, mis autori laadiga ei sobi, aga vormikindlust, selgust, kompositsioonilist ümmarust ja meelterahu ei saa neis salata ja loed neid enamgi kui kohustusega ning nii mõnestki stiilihäirekesest saad üle pieteeditundega elatanud luuletaja vastu. Raamat on ju avaldatud juubeliks ning vaimse kumardusega paned ta käest.

Keskmise põlve luuletaja toodang piirdub ainult ühe raamatuga, see on Gustav Suitsu „Aastate aknal“, valitud luuletisi a. 1900—1930. Mitte uudislooming, vaid luuletaja 50. sünnipäevaks väljaantud valik senisest toodangust. Selle koguka teose kirjastamisega on Noor-Eesti ausasti täitnud kohust oma asutaja, suure juhi ja eesti luule korüfee vastu tema aupäeval. Selle raamatu lugemisel rullub lahti meie mäluhorisondile see intensiivne, võitlusinnukas ja võituderohke, elamuspinev, otse kordumatu aastakümnenend kõige selle rõõmuga lööva ja kalliks saanud luulevaraga, mille lõi meie uue ajastu luule- ning kunstirajaja ja vääramatu edasiviija. Ikka esirinnas, ikka üleval — see on Gustav Suits. Ja tema varaseidki värssse sellest kogust uuesti lugedes ei märka me iganenut, aegumistolm ei ole siia laskunud, niivõrt põlsvärsked on need luuletised. G. Suitsu toodang on ammu

läbi arvustatud ja kõrgeks hinnatud, nii et lähem peatumine oleks ülearune.

Selle väärtuslikema toote 1933. a. luulest tallele pannud, vaatleme järgnevaid, noorema generatsiooni värsikogusid.

Neid on kaks : Erni Hiir'e ja Joh. Schütz'i kogu. Nendega piirdubki aasta pärislõikus sõna kitsamas mõttes, s. o. jooksev looming lüürikas.

Johannes Schütz'i kogu „Kaks leeri“ on tal arvult neljas. Seega võib autor omaks lugeda juba tükikese ajalugu. Ja me seirame neid muutusi, mis on märgatavad tema loomingu. Need oleksid, kuivõrt mälestus eelmistest kogudest võrdlust kannab: teatud selgumine, vormis kindlustumine, lihtsandumine ja teisest küljest piltlikkusele suurema rõhu panemine — see viimane on aga juba tee estetismi poole, mis küll ei mahu hästi autori kunstikäsitusse, kuid tuleb plussiks ta värssidele, nagu rohkenevad ütlemissnappused ja sageli energiline rütmgi.

Raamat kannab tiitlit „Kaks leeri“. Lähemal lugemisel aga osutub kohaseks iseloomustada selle sisu ja laadi ka nimetusega: kaks palet. Kahe leeriga tähistab autor raamatu kolmandas osas reas luuletisis küll enese järsku erinevust „vanast maailmast“ ja luuletajate laagrist, kes „ei millestki read välja pinnis“, kel „lõid läppund õhust värsipalge vinnid“, kelle „tõel ja rinnal valgelille märk“ ja kes süüdi mitmes pärispatus, kuid millised on need uued maailmad, mida autori leer peab avastama, mihukesed on nende „omad tõe teed“ ja see lahendus, mis pidavat tulema „homsen võitlusen, uue tõusva elutunde nimel“, seda autor meile konkreetset ei näita, see jääb õhku rippuma nagu kunagi lubadus, mida kerge on anda; nagu kunagi asi, millest alles unistatakse. Kuid unistusi autor ometi ei salli; ta ütleb lausa: „Päevanistusist ammu üle jõuda.“ Ja kui ühes kohas kindlasti on öeldud: „ja käime tänna oma tõe teid“, leidub teisel:

„Kõlisevaid sõnu sarjand
salmiks küllalt mõttesõel,
aga rägastikku varjat
igavesti elutõed,
kauged tõed.“

Suur vastuoksus. Ses viimati tsiteeritud värsis on pilt juba hoopis otsekohesem, — aus tunnistus inimlikust nõrkusest ja teise, intiimsema palge paljastamine eespooltsiteeritud rinna ettelõõmise ja vähekohustava iseteadvuse alt. Kaks palet.

On veelgi vastuoksus: autor pihib härdameelses luuletises, kuis ta taskust viimse raha annab lapsega kerjusnaisele (kuid kirjutatud on: sinu pahem käsi ei pea mitte teadma, mis sinu parem käsi teeb), ja teisel ütleb ta: „su süda hoiab kannataja poole —

sa tunnend nii ja teisiti ei saa“, kuid juba järgmisel leheküljel loeme otse programmilisest mõttesalmistust:

„Mis jääks sest rahvast, kui ei oleks kurjust
ja järsku jõuaks inimväärne lepp?
Siis lihtne sibi, minister ja sepp
sest õnnest okseni kõik oleks purjun.“

Päris rabav vastuoksus ning kahepalgsus! Ning sellise maailmavaatega ei sobi kokku peale mitme muu avalduse eriti pikema luuleloo „Haamri“ kangelase traagika ega valimisplakatlükud read saagimeestest ja korrupsioonitegudest samas tootes.

Võib-olla on see inimesväärse leppe hülgamine ja kurjuse kaitsmine lihtsalt trotsi ja julge sõna ütlemise tuhina momendiline produkt — või on see homse päeva ja uue maailma o m a tõde? Nagu ehk järgminegi väljendis:

„Täna kes mõistavad saabuvat tõtt,
ju hüüavad — kadugu rahu!
Aadete heitlus on tuiskude sökk —
tõe lunastab lennuk ja kahur.“

Siirdudes autori ideoloogilisist ilmutusist kunstiliste kordaminekute juurde peame eraldama paremikku need luuletised, mis on kantud soojustatud nägemisest ja osavõttust nendesinaste nõrgemate vastu, eeskätt luuletised agulilastest, sülemaimust peale, keda kerjav ema „kandis sülen oma naervat vara“ kuni toreda tänavapoisikese „rüblikuni“; neil luuletistel tahaks pikemalt peatuda ja välja koorida neis leiduvaid piltlauseid ja tähendusrikkaid lakoonilisi ütlusi. Neis tundub küünarnukkide, rassingute, energilise tegevuse ning hoolimatuse lihtsa kirjelduse taga varjatud valulisust ning saatuse sõrme. Ka luuletised isa surmast pealkirjaga „Lihtsalt“ ja ema palgest nimetuse all „Nägu“ peidavad inimlikku heldimust; eriti esimeses, neis lihtsa olemise ja vaese mehe töö ning elu märkimistes on hingestatud realismi. Näib, et Schützki on inimlikus nõrkuses tugevam kui mehitseva sangarina. Peale vastnimetatute liigitame raamatu hüvemikku, nagu eespoolsest aimatav: „Koputuse“, „Õhtulaulu“, „Musta vankri“, „Rübliku“, siis veel: „Kindlustajad“, „Märtsipäikese“ j. m. t.

Raamatus kõige pikem värsistu on „Haamer“, ajalooline poeem ja traagiliselt lõppev talupoja elu- ning tööluugu. See on kirjutatud viies jaos, kompositsiooniliselt mitte veatult ja stiililiselt mitte päris läbiviidult, sest teises jaos nõrgeneb pinge ning sirgjoonsus, maad võtab siin ja edaspidigi mõningas venivus ja neljas osa langeb vammalvärsi žanri, kus iseseisvuse-ajajärku iseloomustatakse ainult kui saagitsemis-, korrupsiooni- ja pankrotiepohhi. Kõige õnnestunumad on esimene ja viimane osa. Algusjagu oma mehise, napi lausungiga ja energilise tempoga on hea

puhang värskust ja tööst hoovavat karastust. Neid hüvemikke kohtad edaspidigi, selliseid värse, nagu:

Aasta peksis aasta pakku,
habe kasvas lõual takku,
vagudesse kippus palg

ja teisi tervitatavaid ridu ning lõikeid, kuid segi juba ballastiga. Aga viimane osa mõjub paljuti lepitavalt. Siin on oksjonihäämri põrutav mõju esmakordselt väljendatud värssides — ja mõjusasti.

Schütz on jõudnud teatavale küpsusastmele, kuid pole mitte veel vaba noormehe poosist ja žestist. Ta taotleb oma joont. Kuhu ta välja jõuab, eks seda näita tulevik.

Erni Hiir oma koguga „Pöörang“, mis tal arvult viies, tahab kuulutada, nagu Schützi, uut maailma, uusi tõdesid; ärapäõrdumises olevast ning eilsest ja meelte ning tahete ergutamises tulevikku tuleb mõista ta raamatu pealkirja: pöörang. Schützi lahtiütlemine vanast leerist on täis trotsi, iseteadvust ning enesejulgust; tema isik seisab siin tähtsal kohal. Hiire pöördumine uuele ajale ning vastseile tõdedele on kantud enam ühistundest, nagu see väljendub ta värssides; tema isik on siin tagaplaanil ja tema kuulutatavasse vastesse ajastusse on püütud panna rohkem sisu. Schützi kuulutatav uus on möödunud ja minevast parem seepärast, et see on uus; Hiir aga loodab uut selleks, et see tõepoolest oleks parem. Mis ühele on otstarbeks, on teisele abinõuks. Hiir maalib ka üksikasjalisemalt vana, peamiselt sõja- ja saagitsemispildistikus „Kummitus“.

Kuna Hiir on ideeliselt Schützist järjekindlam, jääb ta aga kunstilises mõjuvuses Schützi kõrval hämarikku. Paistab koguni, et Hiirele on ta arenemis- ja erinemisteele veerenud tõkkeid, just sisemisi takistusi. Vorm on valguv, pudnevam kui Schützil, sõnad kuhjuvad, kidastuvad, kujunevad literatuuriks. Lausungi raskepärasuse all on Hiire toodang vareminigi tublisti kannatanud, kuid vahepeal oli ta sellest vabanemas, sattus aga käesolevas kogus jälle mõningal määral vanasse ohtu.

Lihtsa elu, tööinimese toimingute ja hämaruse kirjeldusis leidub Hiire paremik, ka mõnes tööluuletises; nii saame eelistada luuletisi „Põldur“, „Kevadel“, „Päikest täis on salved“, „Perekond“, „Vana töömees“, „Ema“, „Tormiööl“, „Puhkepäeval“, „Tööpäev“ j. m. t. Need on kõik vormikindlamad, selgemad ja vabamad filosoferivast elemendist, kuna hulk looduskirjeldisi ja jubeda- ning jõledapildilisi, mõrumeelseid ning virelemis-meeleolulisi luuletisi selle maailma kurjusist kannatab liigsõnalisuse, ebaplastilisuse ning lammuvuse all. Loed ja hajameelestud.

Ma ei hakka kahtlustama autorit tundmuste puuduses, kusjuures tundmuste all ma sugugi ei mõista ainult sentimentaalseid ja passiivseid meelisklusi, vaid ka aktiivset hoogu ja kõiki teisi

kogu skaala ulatuses, kuid need tundmused ei ole läbi käinud inspiratsiooniäsisist, nad on jäänud teoreetilisteks; sellest need seesmised takistused, millest juttu oli eespool ja mis määrasid raamatus leiduvate luuletiste enamiku ebatänuliku saatuse ja põhjustavad raamatu käestpaneku poolikusetundega.

Aasta on andnud ka kaks epigrammide kogu: Aleksander Antson'ilt: „Epigramme III“ ja varjunimestatud autorilt Sancho Panzalt: „Kirjanduslikke epigramme“. Esimese ainestik on õige lai: ühiselulised, poliitilised, erakondlikud ja maailmaelu nähtused on siin kajastatud, samuti kirjanikud, kunstnikud ja näitlejad läbi võetud, enamik muidugi piitsutatavalt, üksikud ka heatahtlikult ja pooldavalt. Teise autori vihk, nagu pealkirigi osutab, sisaldab ainult epigramme kirjanikkude, kirjanduslikkude rühmitiste ja ka mõne kirjatuse kohta.

Need epigrammid on Antsonil osaliselt, Sancho Panzalt täielikult ainult kirjanduslikkude ja kirjanik-inimeste ilmutuste kaasprodukt, nagu kõrvalained mingi keemilise destillatsiooni teel saavutatava pea-aine puhul — või nagu moonutavad varjud kujudest. Erilise vaimukusega ei hiilga kumbki, enam leidub neil vemmälvärsilist literatuuri kui tõesti hästi tabavat, millega ei ole öeldud, et neis mõnigi epigramm naelapea pihta ei satu. Riimida ja rütmiseerida oskavad mõlemad. Aga August Alle epigrammikunsti lõövuseni ei küüni kumbki.

Neis lühireakuis leidub trehvava kõrval pahatihti ka lausa ülekohtust. Enese isiku kohta ma sõna ei võta, ma seega anastaksin soodustuse, milleks ma oma ülevaate autori seisukorda ei käsita, küll aga lausun paar sõna õienduseks näiteks Fr. Tuglase puhul, kellest Antson lausub:

Võid aastaid tukku, tukku
— saad ikka kirjanduselukku!

Igäuks teab, kui suur töömees on Tuglas. Ja kirjandusloole ning meie vaimukultuurile ei ole sellised uurimused, nagu Tuglas neid on avaldanud, sugugi vähem tähtsad kui mõni novellikogu või romaan. Ja eks me oota nüüd Tuglaselt jälle suurt monograafiat Ed. Vilde üle. Olgu tervitatud selline „tukkumine“. Niisama ebaõiglane on Tuglase vastu see teine epigrammisepp, nimetades teda muumiaks ja süüdlaseks mõneski muus. Ka Gustav Suitsu poole sihitud nooled lähevad märgist mööda. Need olid ainult üksikud näited. Üldisemalt aga peab tähelepanu juhtima sellele väärtiitlile, millega A. Antson ristib meie kirjanikkonda. Ta nimetab neid „kirjandushaikaladeks“. Kui meil kirjanikkude puhul nii ränka üldnimetust tarvitatakse, mis jääb siis veel kõvemaks sõnaks nonde maailma vägevate ja suurpatturite jaoks, keda autor kah on toonud oma vihu kaante vahele?

*

Tundmatuult algajailt on ilmunud kolm esikvihku: Evald J. Voitk'ilt „Kevadtuuli“, Robert Grauberg'ilt „Hommi-kune leid“ ja Eduard Jürgen'ilt „Soode tagant“.

Voitki ja Graubergi kogud on kirjastatud „Eesti Rahvuskir-janikkude Liidu“ poolt ja tahavad, nagu seda liidu esinemistest ajakirjanduses võib järeldada, esindada uut pöördelist liiku-mist kirjanduses ja vastset generatsiooni. Seega peaks siis nüüd seniste noorurite, „Orbiidi“ rühma tunglemisaeg möödas olema ja viimane keskuriks nihkuma, sest hoia alt: uus noorus tuleb... Mis sest, et orbiitlased tegelikult oma sõna päriselt pole veel öelnud ega omi, enneavastamatuid vaatevälju pole tõelikult näidanud... Kui aga lähemalt vaatled uustulnukaid, siis on neil üpris vähe uut öelda, nii vähe, et sellele enama kaalu andmiseks oli küll vaja liituda rühmaks — kui see aitaks! Et uusrühmlased tõeliselt oleksid rahvuslikumad kui eelkäinud, sedagi nende ko-gudest ei näe. Palja sõna — rahvuse, kodumaa — suhuvõtt ei tee luuletisi veel eestilisemaks.

Luuletamiseks teatud oskust neil ju on, vormikindlust Voitk'il enam kui ta kamraadil. Aga Voitkil on ka enam kuraasi: tungib kultuurkapitali jagamise ja „Loomingu“ kallale, kuid seegi pole uudis: epigrammisepad' on selle „neitsiliku“ ala varemni avastanud.

Kolmas noorur, Ed. Jürgen, esineb iseseisvalt; harrastab kindlat vormi ning puhtaid riime ja sooritab vähemalt ses punktis esimese esinemiseksami küpsemana kui eelmised. Ja et ta seisab väljaspool rühma, ei tule talle mitte kahjuks.

Kolm algust, kolm töotust — mis ja kellel sest täidub, seda jääme ootama. Pole põhjust ega mõtet kedagi tagasi kohutada. Ruumi olgu igatühele, kes midagi võib. Ja oodata võime ka, kuni nad tõepoolest midagi jaksavad.

*

Nagu nägime, on 1933. a. värsside saak õieti rikkalik, mis asjaolu ei tahaks sobida ülevaate alguses leiduva kriisijutuga. Kuid kui tähelepanu pöörame sellele, kuivõrt neist raamatuist teo-seid on ilmunud autorite omal kirjastusel ja kui palju firma välja-antuna või missuguste honoraridega, siis näeme, et normaalsed ilmutamistingimused (mis valitseid meil rida aastaid tagasi ja mis olid õieti kindlad indeksid luule nõudmis-pakkumise olu hindami-seks), — need tingimused on jäänud minevikuluuleks (ja annaks taevas, et jälle tulevikumuusikaks), näeme, et pakkumine ületab nõudmise otse lämmataval määral. Kuigi sellega kaasas käib kriis, tunnistab ometi see pakkumise intensiivsus päris kangelas-likku visadust. Ka see on lohutus.

Artur Adson.

Eesti novellikirjandus 1933.

1.

Juba kolme aasta eest, andes siinsamas aru meie novellikirjanduse tolleaegsest seisukorrast, juhtisin tähelepanu ka kirjandusliikkude vormide vaheldumisele. Aeg-ajalt pöördub nimelt nii kirjanikkude kui lugejaskonna huvi erilisel mõne kirjandusliigi poole, kuna muu jääb varju. See muu ei kao küll täitsa, kuid on tagaplaanil, avaldamata elavust ja köitmata tähelepanu. Sellised vormivaheldumised korduvad vahel otse perioodiliselt, nagu kasvab okasmetsa asemele lehtpuumets, et anda siis jälle esimesele maad. Kuusikus leidub küll mõni kask ja kaasikus kuusk, kuid metsale annab üldilme ikkagi valitsev puudeliik.

Nii on ka meie viimaste aastate kirjanduses okasmetsaliselt eepiline proosa varjutanud lehtpuumetsaliselt erksat lüürikat. Ja ühes sellega on luuletis ja novell jäänud romaani ning näidendi varju, kuigi novelli ennast ei või pidada olemuselt mingiks lüüri- liseks vormiks.

Seda raskuspunkti siirdumist on realistliku kunstikäsituse võidulepääsu kõrval mõjutanud ka välised tingimused. Enne iseseisvust polnud meil algupärane romaan lihtsalt rahvamajanduslikultki mõeldav. Ühiskond ei suutnud veel võimaldada elukutselise kirjaniku olemasolu, ilma kellela pole ometi võimalik ka ulatuslikum toodang. Oli olemas õieti üks ainus romanist — Eduard Vilde. Kuid temagi võis luua ainult ajakirjanikuna, täites lehtede joonealuseid. Milline juurdekasv nüüd! Kuigi kehal kombel, kuid romaanikirjaniku olemasolu Eestis on ometi võimalik. Ja ühe ainsa aasta jooksul ilmub vahest rohkem romaane, kui on ilmunud varemalt kogu meie kirjandusloo kestel.

Midagi analoogilist kordub meie näitekirjanduseski. Alles iseseisvusaegsed olud on lõpuks äratanud usku ka algupärase näidendi pideva arengu võimalusse. Meie teatrielu on seevõrra tihenened ja intensiivistunud, et vajab ning võimaldab oma näitekirjandust. See veendumus on läbi löönud küll hilja, nagu üldse kõik teatriga seotud murrangud, kuid tema vastu ei saa enam vaielda. Ja ma ei liialda vist, kui jällegi väidan, et meil kolme- nelja viimase aasta jooksul on rohkem ilmunud arvessevõetavaid näidendeid kui enne iseseisvuse-aega kokku.

Romaan ja näidend on võitu pühitsenud. Selleks on ühinenud nii tootjate harrastus kui tarvitajate huvi. Nagu ikka olude avar- dumisel ja uue ala avastamisel, nii on tihti nüüdki neist avar- dunud oludest üle hüpatud ning uut ala veelgi laiemaks arvatud, kui ta tõeliselt on. See on vaimse Gründertum'i hasart, mis avaldub võistluste korraldamises, tootmises maksku mis maksab ja sellis- tegi teoste turulepaiskamises, mida tasakaalukamais oludes ei tuleks mõttesegi avaldada. See kutsub ja on juba kutsunudki

reaktsiooni esile. Kuid sellega kaasas on käinud ometi ka kirjanduse ilmne rikastumine.

Ses suurte vormide esma-armastuse hoos on aga unarusse jäänud ja peaaegu põlguse alla langenud see, milles varemalt peamiselt avalduski meie kirjandus: luuletis, väikeproosa, novell. Realistlik, üldiselt elujäljendav kunstisuund pole üldse soodsaks eelduseks kirjandusliikidele, kus vormiprobleemid, tihedama stiili ja kompositsiooni nõuded on rohkem esialal. Kuid kõige selle kõrval on mõjunud ka just uudsete vormiliikide läbilöögi tuhin.

Ometi osutub luuletis tagaplaanilegi surutuna veel paremas seisukorras kui novell. On tõsi, laiem üldsus ei loe enam lüürikat ja luuletiskogusid trükitakse vaid paarsada eksemplari. Kuid luulet on Eestis ometi veel harrastajate kogudus, kas või ka ainult sajahingeline. Selleks on kõigepealt luuletajad ise, kes oma kirjandusliku ala tugevamate traditsioonide ja romaani või näidendi vormi vähese valitsemise tõttu pole veel üle joosnud. Ja nende kõrval leidub teisigi, kellele luule on ikka veel kõrgeim, veetlevaim ning huvitavaim kirjandusliik. Luule üle dispuuteeritakse kitsama ringes niisama ägedalt kui ennegi, väitlused luuletehnika ja uute vormivõtete üle on endiselt aktuaalsed. Ja kuigi laiem üldsus luulet ei harrasta, siis pole luule areng viimaseil aastail ometi peatunud. Ning üldhuvide pöördumisel annab see kord ennast jälle tunda.

Hoopis teisiti on lugu novelliga. Selle kirjandusliigi vormitraditsioonid pole olnud kunagi nii kindlad ja kergeltnähtavad kui luule omad. Suure üldsuse silmis ei eraldagi novelli romaanist muu kui ulatus: pikem proosajutustus on romaan ja lühem novell! Ning üldise huvi kasvamisega romaani vastu ei paistnud miski lihtsam olevat kui kirjutada novelli asemel romaani. Kui novellikogu ei huvita lugejat, siis muidugi ka mitte kirjastajat. Häda-vaevaga, vahel otse konterbandina on seda lugeja kätte toimetatud. Eks ole iseloomulik Gailit'i „Nipernaadi“ tiitlimärkus: „romaan novellides“. Ma kardan, kas oleks seegi erandlikult hea novellikogu ilma maskeeriva romaani nimetiseta nii suurt menu saavutanud.

Möödunud aastal ilmus nimeliselt küll kuus raamatut, mis sisaldavad novelle ja lühijutte. Kuid võrreldes romaani ja näidendi arenguga valitseb siin ilmne seisak. Eriti just sellepärast, et needki paar kogu, mida maksab tõeliselt arvestada, on tulnud autoreilt pooljuhuslikult, kõrvalharrastusena, laastudena suuremaid kompositsioone luues. Novellikirjanik olla pole eesmärgiks. Novelliliik pole populaarne, tema puhul ei asetata ega lahendata probleeme.

2.

Ma it Metsanurk, kellega tahaksime käesolevat ülevaadet alata, on ikka viljelnud vaheldumisi nii pikemat kui lühemat jutus-

tist. Tema esimesi raamatuid oli novellikogu „Jumala lapsed“ ja möödunud-aastane „Maine ike“ on ses seerias juba neljas või viies. Kuid nii arvuliselt kui väärtuslikult jääb novellistika tema romaanitoodangust ometi tunduvalt maha. Oma jõulisema enese on ta andnud pikemais teostes, kus on mahti olnud jälgida vabamalt tegelasi ja nende saatusi, anda läbilõikeid ühiskonnast ning ajastust. Ja just tema hilisemad jutustisedki peegeldavad, mil määral ta õieti on romanist. Sest kompositsioonilt on need tihti-peale ainult alaealisteks, väljaarenematuiks jäänud romaanid või jälle üksikud peatükid, iseseisvamad katked mingist kujuteldavast suurest teosest.

Kõige sellega pole tahtud öelda midagi eriti rasket Metsanurga novellide ja „Maine ike“ vastu eraldi. Metsanurgal on ikka olnud oma sõna kuulutada, ja just tema viimane kogu võimaldab ta kirjanduslikku mentaliteeti ning maailmasuhtumist paremini mõista.

Oleme harjunud pidama Metsanurka poliitiliselt radikaalseks kirjanikuks, ühiskondlikuks revolutsionääriks ja mõnel puhul on talle peaaegu kommunistlikke kalduvusi omistatud. Ja ometi pole tema käremeelsus olnud kunagi olemuselt poliitiline ega tema ühiskondlik rahulolematuus tähistanud mingit eeskavalist sihti. Ikka ja kõikjal näeme temal inimest ainult rabelevat valitsevais oludes ning püüdvat isikliku õnnetunde poole. Inimese kannatused ja ebaõnnestumised ei olenegi iga kord ühiskonnast, vaid tema enese omadusist ning tema asendist ühiskonna suhtes. Seda võib väita isegi „Jäljetu haa“ Kristjan Raudma puhul, kõnelemata väiksemaist vingumeestest või meelega karikeeritud kujudest nagu Taavet Soovere.

Eriti selgena paistab see põhitoon Metsanurga viimasest novellikogust „Maine ike“. Siin mõeldud ike pole kellegi välise poolt inimesele asetatud koorem, vaid tema enese võetud kandam, millest ta ei suuda ja enamasti ei tahagi lahti saada. See pole poliitiline ega sotsiaalne rõhumine, vaid isiklik psüühiline või materiaalne raskustunne. See on vahel nagu paakunud koor ta hinge ümber, mis liikumisel mõraneb, verestub ja valu teeb, nagu laste kurejalad, ning mille lahtisulatamiseks puudub soe vesi. Selliseks koormaks on varandus, uhkus, võltsharidus ja igasugused eelarvamused, mis takistavad inimese õnne.

Raamatu nininovellis „Maine ike“ kirjeldatakse jõukat meest, kes kogu eluaja on uhkeldanud oma talu, oma elumaja, oma koolitatud lastega ja lõpuks vähemalt sellega, et ta vähktõppe ei pea surema, nagu vaesed ja lihtsad inimesed, vaid „kreepsid“. Kuid see uhkus ise on olnud nagu vähktõbi, mis on sõõnud tema elu läbi ja teeb ta suremisegei raskeks. Miks ei saa eluga leppida, ahastab ta, miks ei leia surmaski rahu? Ta teeb meeletu katse kõigest vabaneda — ja sureb.

Samasugune „kreeps“ sööb teistegi novellide tegelasi. Vahel murdub see koor hinge ümbert, kuid vahel kasvab sedamaid uus selle asemele. Nii ei tähenda puise mõtlemisega kingsepast filosoofi Siimeoni „ärkamine“ muud, kui et ta usuhullustajaks saab. Ja karl-rumorlikus toonis vestetud jutus „Vabaduspüha õhtul“ näeme, kuidas küla poemees kogu päeva revolutsiooni vabadusejoovastuses on veetnud, kuid õhtul oma armastusahne naise eest peab põgenema!

Kõigi nende ikkekandjate vastandina kujutab autor ometi ka üht õnnelikku, läbi ja läbi rahulolevat inimest. See on sulanepoiss ja meistermees Andres samanimelises novellis. „Nende tuhandete hulgas,“ ütleb autor, „keda ma oma elus näinud, oli Andres ainuke, kes ei teadnud, mis on mure.“ See Andres pole väliselt mingi erandtüüp, ei toeta teda usk ega filosoofia, ei lähe tal ka elus iga kord hästi, kuid ta on siiski õnnelik — lihtsalt oma erandliku hingelise ehituse tõttu.

Andres oli alati rõõmus, aga seletada poleks ta mõistnud, mispärast. Ta oli vaene talusulane ja et ta ei mõistnud homse eest muretseda, siis polnud kahtlust, et ta selleks pidi ka jääma. Ta tegi tööd, nagu mängib laps, kui ka voolas higi ja valutas piht. Ta ei nurisenud maailma ega elu üle, sest ta ei mõistnud enesele kujutella teist maailma, kus võiks rõõmsamini elada.

Olles rõõmus ja rahul oma eluga, levitab Andres ka enese ümber lepitust ning õnne. „Ta naeris harva, aga muheles alati rõõmsalt ja silmad vaatasid maailma kui lapsel.“ Oieks aga eksitus pidada teda totakaks, kelle rõõmu taga peitub vaid nüridus. Ei, Andres lõi vastu, kui muidu ei saanud, ja läks oma nõudlikust naisest pääsemiseks sõtta. Seal oli ta ühel hoobil arg ja vahva, nagu inimene ikka, rõõmustas kõiki oma rõõmuga ja langes lõpuks õnnelikuna. Kirjutades neist kangelasist, kes isamaa-armastusest aetuina vabaduse ja iseseisvuse võitsid, ohverdades oma elu, kirjutati temastki. „Aga Andres oli isamaast vähe mõelnud,“ ütleb autor, „ja vabadust ning iseseisvust oli ta üsna teisiti mõistnud.“

Lugedes seda novelli tuleb tahtmatagi meelde Leo Tolstoi posthuumne teos „Aleša Goršok“, mille tegelane lõpuks ka ainult naeratab, millegi üle imestab ja sureb. See Aleša ja Andres on lähedalt sugulased, ainult tõug ja ümbrus eraldab neid.

Aga Metsanurga viimast raamatut lugedes tuleb Tolstoi ka muidu meelde. Metsanurk on küll ilmlikum, tarvitab sõna patu asemel maise ikke mõistet ega käsi ka teist kõrva ette pöörata, kui ühele on juba löödud. Kuid nende moralismis, selle maailma vägevuse ja eelarvamuste põlgamises ning isegi kirjandusliku lihtsuse taotlemises on ühist. Ses valgustuses on Metsanurka raske pidada poliitiliseks kirjanikuks ja ühiskondlikuks mässumeheks. Pigemini võidaks tema õnneliku vaesuse ideaali kuulutamisest midagi hoopis vastupidist välja lugeda.

Igatahes on „Maine ike“ küpse kirjaniku teosena sisurikas ja huvitav. Metsanurgal on kirjanikuna küll ka omad maised ikked: pedantne järjekindlus jõuka süüdistamises ja kehva pooldamises igal juhul, skemaatilised hingeelueritlused ning stiililine kuivus. Kuid kui ta maailma oma Andrese kombel ainult lapse silmil vaatleks, aina muheleks ja õnnelik oleks, siis polekski ta ju Mait Metsanurk.

3.

K. A. Hindrey on alles viimaseil aastail saanud ilukirjanikuna laiemalt tuttavaks. Kuid tõeliselt on ta seda kogu oma kolmekümne-aastase kirjandusliku tegevuse jooksul ikka olnud. Ilukirjanduslik on tihtipeale olnud tema päevaveste aine, ülesehitus ja eriti isikupärase varjundiga stiil. Ilukirjanduslikud suurel määral olid tema reisikirjad, memuaarid ja muidugi ka lasteraamatute tekst. Ning andnud paar joonealuse romaani, esineb ta nüüd juba teise kõrgemaid kirjanduslikke nõudeid asetava ja neid ka täitva novellikoguga.

Ometi tundub kuidagi ootamatuna kohe Mait Metsanurga järele sama hingetõmbega kõnelda Hindreyst. Mõlemad on nad küll ideekirjanikud, puurivad inimese hinge kallal, võtavad nuri-seva asendi ümbruse vastu ja kuulutavad oma moraali, kuid ometi esitavad nad otse vastandlikult erinevaid kirjanikutüüpe, kellel ei näi teineteisega midagi ühist olevat.

Kui Metsanurk kogu oma olemusega juurdub meie oleviku olude maakamaras, siis kannab Hindreyd ainevalikus ja probleemi-asetamises ikka neist piirest üle ulatuv inspiratsioon. Kui esimene on või näib olevat ühiskondlik mässumees ja suuremate vabaduste jutlustaja, siis sihib teise lavastus ning lahendus õieti igasuguse sotsiaalse või moraalse liberaalitemise vastu. Ja kui esimese kirjanduslik meetodis tunneme ikka mingit maist raskust, siis ise-loomustab teise oma pigemini kergus, nii heas kui halvast mõttes.

Hindrey möödunud aastal ilmunud novellikogu „Armastuskirj“ sisaldab kuus lühemat või pikemat jutustist. Esimene neist „Vanitas“ algab Pariisis, jätkub Tallinnas ja lõpeb kuskil mereäärises suvituskohas. Aineks on teataval määral erandliku naise hinge ja saatuse eritlus, ühes pamfletiliste vihjetega vahest tõeliselt olemasolevatesse isikutesse. Teises novellis, pealkirjaga „Argus“, on autor kasustanud ja süvendanud veel kord ainet, mis esineb, kui ma ei eksin, juba tema „Elukroonikas“: poisikese abitud ja kannatust armastatud koera päästmisel selle uppumise puhul, milline draama ei unune pärast terve elu jooksul. Samast mälestiste vallast näib olevat ka „Sepp-onkli“ ja ühe vanderselli huvitavad ning veenvad kujud. Aga raamatu enda pealkirja kandvas „Armastuskirjas“ oleme jälle uudsemas olevikus: siin arvustab autor nüüdse materialismiajastu emantsipeerunud tütarlapse viril-

dunud hinge ja ihu seisakut. Ning järgmises, „Jiakaala“-nime-
lises novellis oleme äkki Aafrikas Kongo ääres ja kuulame kange-
laslugusid vanust kolonisaatsiooni pioneeridest.

See ainete ja tegevuskohtade tähistamine ei anna ometi aimu
raamatu tõelisest sisust. See on kogu ulatuses äärmiselt tihe, täis
teravaid hingeelulisi tähelepanekuid, psühholoogilisi retki ja avas-
tisi igal sammul ja igas suunas, mõtteid ning mõttevarjundeid.
Kuid, mis kõige tähtsam, see lakkamatu eritlus ja süntees ei lähe
igavaks, ei väsita, vaid areneb vaevata. Siin lükkub üks mõte,
üks värvilaik orgaaniliselt teise kõrvale, kuni autor kõik on öelnud,
mis tal teatud aine kohta oli öelda. Ühel hoobil kerge käega ja
ometi tihedalt sõnastatud. See on Hindrey eriline loomupärane
and, mis iseloomustab tema stiili ja teeb selle ikka huvitavaks. Ja
meie ei pane lõpuks tähelegi, kui ebatasakaalukad on tema kompo-
sitsioonid, mis arenevad ettekavatsematult, katkendlikult, jutu-
pühumiste või lihtsalt kujuteldud kirja kujul.

Ja ometi — kõige selle juures jääb meie elamus ikkagi ainult
mõistuspäraseks. Ei riivata siin meie südant ega panda kaasa
elama. Võib-olla on selle jaheduse põhjuseks autori enda suhtu-
mine ellu ja oma ainesse. Ta seisab ikka kuidagi liiga silmator-
kavalt oma teose keskel ja on õieti selle tähtsaimaks tegelaseks.
Ta arvustab otseselt või kaudselt iga teise tegelase samme, aseta-
des ennast nähtavalt või nähtamatult eeskujuks. Tema vaated,
kombed, füüsiline ja moraalne käitumine on ainuõige ning ainu-
õilis, ümbrus aga ilmtingimata madalam. See autori prokuröri-
asend tegi tema „Elukroonika“ viie suure ande läbilugemise kül-
laltki väsitavaks, hoolimata sõnalisest elavusest. Ja käesolevas
novellikogus mõjub eriti „Armastuskirja“ õilsalt moraliseeriv ten-
dents ebasümpaatselt.

Olen seni mainimata jätanud selle kogu kõige ulatuslikuma töö,
milles kõige vähem võib tunda eespoolmainitud kõrvalmaitset. See
on umbes 80-leheküljeline jutustis muistsete eestlaste elust „Viker-
lased“. Siin on autor teinud kõige tugevama pingutuse objektiiv-
suse, kaugete olude ja aegade, võõra hingeelu ning eluimpulsi
mõistmise poole. Ja kui me midagi puudu leiame, siis seda, et ta
oma pingutuses veel kaugemale ei jõudnud, midagi palju suure-
mat, terviklikumat ning kultuurilooliselt monumentaalsemat ei saa-
vutanud. Kuid seegi katkendlik ja sündmuslikult lõpuks tühja
jooksev katse on omaette väärtus.

Oleme tagasi kantud eestlaste viikingiaega, s. o. XI või XII
sajandisse. Meie ees rulluvad lahti muistse iseseisvusaja sotsiaalsed
olud, esivanemate vahekorrad naabritega, merereisud, röövretked,
saagiahnus ja sangarlikkus. Siin toetutakse nii ajaloole kui mõt-
tekujutusele. Esitusviis on vahel kroonikaliselt kiretu, saab vahel
dramaatilist hoogu ja vaibub vahel väsinud referaadini, kuid on
üldiselt huvitav ning elav. Keeleliselt pole arhaiseerimisega küll

kaugele jõutud — peale muistsete ja quasi-muistsete inimes- ning kohanimedele tarvitamise. Ja vaevalt oleks ka toleaeegse eesti keele restaureerimine spetsialistilegi võimalik, ja kui olekski, siis tuleks selline tekst arusaamise huvides ometi sedamaid nüüdiskeelde tõlkida. Rabab küll veidralt näiteks muinasaegse turukoha kirjeldises lauseosa: „... Lempo jäi peatuma ühe pika putka ees, kus olid pakkude pääl lauad ja nende ääres istus mehi, kes jõid mõdu ja õlut.“ Kuid üldiselt ei sega isegi sellised putka-mainimised ses naturalistlik-asjalikus kirjeldamislaadis. Autor ei taotlegi mingit muinsuse poeetilist stilisatsiooni, vaid karmi asjalikkuse tunnet. Ja enam kui tihti on ta selie saavutanud. Igatahes eraldab teda terve kuristik varemaist romantilisist katseist, meie kirjanduses noid mineviku hämarusse kadunud aegu uuesti elustada. Kuigi tema katse meie meeli vähem paitab ja sangarlikke esivanemaid hoopis inimlikumas valguses näitab, siis oleme tõele ometi lähemale jõudnud. Ainult, nagu öeldud, veel ulatuslikumat ja terviklikumat teost oleksime igatsenud — mitmesajaleheküljelist romaani meie esivanemate sõjast ning rahust! Kuid selliseid teoseid ei looda kerge käega ega lühiajalise inspiratsiooni armust, nagu see paraku meil peab sündima.

Hindrey raamatu lõppu paigutatud saatesõnas ei saada olla laskumata jälle poleemikasse kultuurkapitali ja kaaskirjanikkudega. Ning öeldakse, et Hindrey raamat olevat ka seks kirjastatud, et seda võiks võrrelda Metsanurga eespool arvustatud novellikoguga. Meie jätame selle võrdluse tegemata, olles veendunud, et need sootuks erineva sisuga raamatud on eesti kirjanduse seisukohalt ometi ühte viisi väärtuslikud.

4.

Metsanurga ja Hindrey raamatute olemasolu tõttu ei või me möödunud aasta novellilõikust veel kaugeltki kehvaks pidada. Kuid ülejäänud saak ei lisa sellele ka enam palju.

Vaadelgem kõigepealt Bernhard Linask'i jutukogu „Tagamõte“, mis sisaldab kümme lugu. See on esikteos kirjanduslikult uustulnukalt, kelle ridu senini vist ainult mõne ajalehe joone all on nähtud. Ja perekonnalehe ideeliselt ning kunstiliselt probleemikehva lugemismaterjali sisaldab ka tema raamat. Nende juttude „tagamõte“ on anekdootiline. Nii on esimese jutustise „Kavaleritari“ sisuks lihtsalt see, et keegi noor preili aktiivset osa etendades enesele lõpuks mehe kosib. Ja teises loos jutustatakse, kuidas mees ja naine teineteist ekslikult abielurikkumises süüdistades otsustavad end lahutada lasta, kuid siis ajalehe kosjakuulutuse peale ootamatult kohtudes vahekorra selgitavad ning ühte jäävad. On siin midagi peale kümnet kanti kulutatud andekdoodi? Küsimus polegi veel niipalju luitunud aineist kui ideelise, psühho-

loogilise või kunstilise pinevuse puudumisest. Sest need ained serveeritakse refereerivas toonis, ilma kaasaeramiskireta, ilma oma tegelaste välimuslikke või hingeelulisi varjundeid tabamata. Erandi moodustab vaid jutustis „Kolleksionäär“ nii huvitavama aine kui tihedama stiiliga. See laseb siiski oletada, et autor tulevikus elust sügavamaid ja tõsisemaid „tagamõtteid“ võiks leida kui senini.

Kui siinamaale käsitletud novellistika on vaimult ja vormilt realistlik, siis pole romantilisedki kalduvused veel lõplikult surnud. Kohtame siin kõigepealt Juh an Ja ik'i tema „Võ r u m a a j u t t u d e“ teise andega. Sellest on möödunud juba kümmekond aastat, kui ilmus sellenimelise teose esimene osa. Vahepeal on Jaik avaldanud novellikogu „Kaamelid pasunapuhujatega“, lõbusa romaani „Rannaliivalt taevani“ ja mitu noorsooraamatut. Olemuselt on ta fantaseerija, fabuleerija, muinasjutuvestja — nii siis ajakohatu romantik proosalisel ajastul. Kuid lõbusa visadusega viljeleb ta oma ala, hoolimata üldmaitse muutumisest. Ja nii on nüüd meie ees teinegi kogu tema kodunurgale pühendatud luiske-lugusid.

Jällegi rändame tema fantastika mail: peninukid kohutavad ristirahvast, kaarnakividega tehakse imetempe ja tüssatakse lät-lasi, suured vembumehed käivad Türgi sõjas ilma kodukihelkonnast välja pääsematagi — ja nii edasi — terveni üheksa lugu läbi. Jaigil on fantaasiat, on hoogu, on rahvalikult lopsakat keelt. Vähem on tal aga tasakaalu, distsipliini ja loogikat nende heade taeva-andide kasutamisel. Annab end tunda just kalduvus eba-loogilisse fantastikasse, mis lubab lugusid väänata ükskõik mis suunda tahes, nii et vähimgi tõsidusetunne kaob. Ja annab end tunda ka keelelise ülepaistuse, ebarahvapärase kirjeldamise ning asjassekuulumatu targutuse kalduvus. Siiski võib „Tuuts-Juhani esimest sorti kivi“, „Savi Juh an Türgi sõjas“ ja mõnd teistki lugu meeleldi lugeda. Mingid eriliselt just Võrumaaga seotud jutud need pole, kui mitte arvestada vahest lõuna-eestlase suuremat kalduvust fantaseerimisele. Ja realistlik ajavaim on kahtlemata ka Jaigi mõttelennu tiibu kärpinud: ta lood näivad üldiselt nõrgemad kui esimeses kogus.

Kui Jaik on sidunud oma jutud nimeliselt Võrumaaga, siis on teine ta kaaslane piirdunud veel palju kitsama alaga. Autorike on seni vist kirjanduses tundmatu J a a n H a n g o ja tema raamat kannab pealkirja: „P õ l v a — jutud lähemast ja kaugemast minevikust“. Ometi puudutab ka siin toodud kümmekonnast loost ainult paar Põlva kihelkonda, kuna teiste ained on sootuks eemalt või pole üldse mingi kohaga seotud. See on vähenõudlik raamatuke, mis vahel meelde algatab isa Jannseni aegu, vahel aga midagi hoopis rohelist. Kirjanduslikku väärtust pole tal õieti mingisugust, kuid mõnel puhul tuleb ometi hinnata tema kohalikkude traditsioonide kinnistamispuuet. Ehk leiab siit rahvaluulegi uurija

mõne paralleeli. Õnnetud on aga just need momendid, kus autor püüab tõelise ilukirjanikuna esineda ja eriti armuseiklusi esitada.

Lõpuks olgu meelde tuletatud ka August Tõnuristi viimast raamatut. Sellest on kulunud juba veerand sajandit, kui esimest korda eesti jutustava proosa aastaülevaadet tehes ka Tõnuristi esikteosest „Kriipsud“ kirjutasin. Ma ei võinud siis sellest autorist midagi head öelda ega või seda kahjuks ka nüüd. Tõnuristi uusim teos algab autori pildi, eluloo ja märkusega, et autor olla „Narva Boheemlasryнна auliige“. Sealtsamast näeme, et ta on avaldanud üldse kümme raamatut. Kuid need valgustavad teated moodustavadki selle uudisteose reaalsema ja elulisema osa. Uue raamatu pealkirjaks on lihtsalt „Novelle ja miniatüüre“. Novelle pole siin küll ühtegi ja miniatüüri nimetus ei näi üldse millekski kohustavat. Need poolteistkümmend pisipala sisaldavad ainult üldluulet ja üldtõdesid, millele ei või esitada mingisuguseid nõudeid. —

Oleme möödunud aasta lühijuttude ülevaatega lõpule jõudnud. Ei tungi teiste kirjandusliikide tihnikust palju elujõulist novellistikat päikesevalguseni. Kuid tänu Metsanurga ja Hindrey raamatuile pole seisukord kaugeltki lootusetu. Ootame jälle huvitõusu lühivormide vastu nii kirjanikes kui üldsuses!

Fr. Tuglas.

Koolide venestamisest Baltimail.

Vene keisrinna Katariina II ajal tehti esimesi katseid Baltimaade ühtlustamiseks Sise-Venemaaga. Need ühtlustamis-, õigemini lähendamiskatsed olid kahesugused: administratiivsed ja hariduskultuurilised. Esimesed olid seoses üleriiklikkude asehaldurkondade loomisega, teised — esimeste venekeelsete koolide asutamisega Baltimaade tähtsamates linnades, Riias ja Tallinnas. Asehaldurkondade loomisega tekkisid meie linnadesse veneimelised ja venenimelised ametkonnad ja ametikandjad, kes ei meeldinud kohalikele mõisnikele ja üldse saksa huviringidele. Katariina II surma järel kaotas tema poeg, keiser Paul I, asehaldurkonnad, ja nii vabanesid Baltimaad administratiivsest otsesiduvusest Sise-Venemaaga. Katariina II ajal kuulusid Baltimaade hulka Liivimaa ja Eestimaa. Keisrinna Katariina II surma eelaastal (1795) langes Vene alla ka Kuramaa, pärast Vana-Poolamaa kolmat ning lõplikku jaotust vägevamate naaberriikide vahel. Koolide asutamine Riias ja Tallinnas teostus Katariina II poolt 5. aug. 1786. a. kinnitatud rahvakoolide põhikirja alusel. Mõlemad koolid olid neljaklassilised ülemrahvakoolid, nagu neid igas kubermangulinnas tuli põhikirja nõudel käima panna. Sama põhikirja nõudel pidid maakonnalinnades avatama kaheklassilisi

sed alamrahvakoolid, aga Baltimaade maakonnalinnades jäid venekeelsed alamrahvakoolid vist avamata, sest andmed nende avamisest ja olemasolust puuduvad. Riia ja Tallinna venekeelsed ülemrahvakoolid mitmesuguste nimemuutmistega ja sisekorraldustega elutsesid üle saja aasta, jagades vene rahvuslikku haridust peamiselt nende linnade vene rahvusest noorsoole. Riia ülemrahvakool avati 7. veebr. 1789. a., Tallinna ülemrahvakool 27. veebruaril (v. kal. j.) samal aastal. Ligikaudu 50 aasta jooksul ei tekkinud Baltimail uusi venekeelseid koole.

Keiser Aleksander I valitsuse alul avati maakonnalinnades saksakeelsed kaheklassilised kreiskoolid. Näib nii, et Aleksander I poolt 5. nov. 1804. a. kinnitatud koolidekorralduse alusel avatud kreiskoolid vastasid Katariina II poolt kavatsetud alamrahvakoolidele, olid laiema programmiga ja kui saksakeelsed — kohtadel vastuvõetavamad. Sama koolidekorralduse alusel avati kubermangulinnades gümnaasiume. Õppekeeleks Baltimaade koolides, mis alul allusid Tartu ülikoolile, hiljemini Tartu õpperingkonna kuraatorile, oli saksa keel. Baltimaade jaoks 4. juunil 1820. a. antud üldine koolikorraldus reguleeris kooliasjanduse kauemaks ajaks, Sise-Venest sõltumatult. Selles koolikorralduses ei olnud otseselt märgitud, et Tartu õpperingkonna kuraatorile alluvates koolides, on õppekeeleks saksa keel, aga samuti ei olnud ka vene keel õppekeelena tähistatud. Et kõrgemates valitsusringkondades arvati Baltimaid, pooleldi traditsiooniliselt, saksa rahvusmaaks, siis ei takistatud saksakeelset kooliõppust. Balti saksluse orientatsiooniga võimumehed soodustasid saksakeelset õppust nii alg- ehk elementaarkoolides kui ka kreiskoolides, gümnaasiumides ja lõpuks ülikoolis. Vene keele kui õppeaine edu püüti takistada¹⁾. Tartu õppekonna kuraator, senaator v. Bradke juhib oma ettekirjutises Tartu kubermangukoolide direktorile 14. oktoobrist 1859. a. nr. 1502 tähelepanu sellele, et venekeelse algkooli õpetaja peab vene ja saksa keeles ühte viisi tugev olema (gleich mächtig sein) ja kui võimalik — ka eesti keelt tundma. Kõnesolev ettekirjutis puudutas õpetajaid, kes töötasid Tartu vene algkoolis, mis avati 1837. a. keiser Nikolai I käsul.

Tartu vene algkool (Дерптское русское начальное училище) oli Baltimail kolmas venekeelne õppeasutus, kui mitte arvestada Poola kaitsevalitsuse all Kuramaal Jakobstadt'i linnas ellukutsutud venekeelset kooli. Kuna õpperingkonna kuraator võis oma või-

¹⁾ Selles suhtes teadis minu lugupeetud end. õpetaja, St. Peterburi õpperingkonna pärastine abikuraator V. A. Latõšov. järgmist seletada: Balti saksa päritoluga haridusminister viirast Lieven viinud läbi gümnaasiumide õpetajate jaotuse vanemateks ja nooremateks õpetajateks, kelledest viimased saanud poole vähem palka kui esimesed ja olnud haridusliku tsensuse poolest alamad. Nende nooremate kätte usaldatud Baltimail venekeelsete ainete õpetamine, — edukuse tõkestamise eesmärgiga.

muga avada saksakeelseid alg- ja kreiskooli, puudusid tal venekeelse algkooli avamiseks nähtavasti tarvilised (seaduslikud või traditsioonilised) volitused, nii et avamisküsimus otsustati keiserliku käsuga 18. maist 1837. End. kooliõpetaja J. Jurkatam, kes senaator Manassein'i revideerimisajajärgul oli temal eestipoolseks tõlgiks, teadis tõendada, et saksluse mõjuvõimsal ajal ei olla tohtinud meie kodumaal avada mittedaksa õppekeelega kooli muidu kui keiserlikul loal. Mõjuvõimsa kuraatori, kindral-leitnant Craffströmi tegevus Tartu vene algkooli avamisel näib hr. Jurkatami arvamist kinnitavat ¹⁾.

Vaevalt kümmekond aastat pärast Tartu vene algkooli avamist anti Vene poolt Baltimaade sakslusele tunduv hoop sellega, et hakati kohaliku talurahva hulgas vene usku laiali laotama ja vene usu koguduste tekkimisel nende juurde kirikukooli asutama. Viimastes õpetati kui õppeainet ka vene keelt. Võimalik, et mõneski neis kooles, vähemalt edasijõudnud õpilasile, muutus vene keel õppekeeleks. Vene kirikukoolid olid ähvardavaks piitsaks, mis sundis saksa võimumehi paremini ning hoogsamini hoolitsema maarahva luteri usu koolide eest. Nimelt püüti hoolsamini avada kihelkonnakooli ja korraldada vallakooli. Suunati tähelepanu hariduslike nõuete täitmisele, mis olid talurahvaseadustes ette kirjutatud. Nii vene kui ka luteri usu koolides oli põhi-õppekeeleks rahvakeel. Esimesed allusid vene vaimulikule valitsusele, teised siseministeeriumile.

Läinud sajandi kuuekümnendaist aastaist peale, s. o. eesti rahva ärkamisajajärgus, hakkas Tartu vene algkool täituma eesti soost õpilastega. Oli vaja kooli, mis töötas kahe klassiga, täiendada kolmanda klassiga (ehk jaoskonnaga, nagu siis nimetati). Koolikonna kuraator Gervais annab selleks luba 3. novembril 1871. Et õpilaste arv veel ikka ja järjekindlalt suurenes, tõustes mõnes klassis üle 60-ne, siis asus kooli õpetajaskond oma juhataja Aleksander Thomson'iga (Tartu vene seminari pärastise õpetajaga) eesotsas abinõusid otsima, kuidas kooli astuda soovijaid ära mahutada. Loomulik oleks paralleelklasside avamine olnud, aga arhiiviaktid sellest ei kõnele. Küll tõstetakse üles küsimus vene algkooli muutmisest linnakooliks, sest et oli välja kuulutatud eritüübilise üldharidusliku kooli — nõndanimetatud l i n n a k o o l i d e — põhiseadus.

Linnakoolide seadus kinnitati keiser Aleksander II poolt 31. mail 1872. Linnakoolide seaduse ilmumine tähendas teerajamist

¹⁾ Keiser Nikolai I poolt 18. mail (van. kal. j.) 1837. a. avada lubatud Tartu vene algkool oli Tartu end. linnakooli ja selle järglaste, nii siis ka Tartu linna praeguse XV algkooli eelkäija. — Vene algkooli asutamise ja tegevuse kohta käivad dokumendid leiduvad Riigi Keskarhiivis nr. 379-a, 379-b ja 379-c all, pealkirjaga: „Acte des Dorpatschen Gouvernements-Schulen-Direktorates“ etc.

võõrasrahvaste venestamisele, sest seaduses on otseselt öeldud, et linnakoolides on õppekeeleks vene keel. Tartu pärastise linnakooli suhtes on vene õppekeele küsimus veel erilise kinnituse leidnud Vene riigi seadustekogus (XI köite 1. osa § 3186, aastast 1893). Linnakoolid oma õppekeelega pidid riigi ühtlustamiseks kaasa mõjuma, s. o. mittevenelasi aitama venelasteks ümber rahvustada. Linnakoolides olid ühendatud alg- ja alamkooli tüübid¹⁾. Kooli kursus kestis vähemalt kuus aastat, nii siis küllaldaselt kaua, et venestuse algidusid kasvandiku hinges tärkama panna. Kogu riigis pidid kreiskoolid muutetama linnakoolideks. Sellega pidid meie kodumaal saksakeelsed kreiskoolid muutuma venekeelseteks linnakoolideks. Energiline venestaja, Tartu õppekonna kuraator M. Kapustin viis selle muutmise varakult läbi. Kui ta 1890. a. kohalt lahkus, ei jäänud Tartu õpperingkonda ühtegi saksakeelset kreiskooli. Peale õppekeele leidus linnakoolide seaduses ka teisi omapärasusi, milledes avaldus suurvene ümberrahvustamise tendents. Nii olid töötasu ja pensioniõigused ette nähtud ainult vene usu õpetajale, olgugi et veneusulisi õpilasi leidus koolis näputäis või ei ühtegi. Muu-usulistele õpilastele usuõpetuse andmine jäeti nende vanemate hooleks (seadustek. XI köite 1. osa 1893. a. väljaande § 3124 juurde kuuluv märkus 1).

Tartu vene algkooli ümbermuutmise 4-klassiliseks riiklikuks linnakooliks algatas, arhiiviandmete järgi, Põhja-Liivimaa kubermangukoolide direktor, Tartu kroonu gümnaasiumi direktor Theodor Gööck 1874. a., s. o. paar aastat pärast linnakoolide seaduse ilmumist. Oma esitises õppekonna kuraator Gervais'le nõuab ta algkooli ümberkujumise juhul linnakooliks luteri usu õpetajale samasuguseid õigusi, nagu on määratud vene usu õpetajale, ja saksa keele tundide võtmist õppekavasse. Kuraator Gervais toetas ümbermoodustamise tarvet haridusministeeriumi ees. Gervais' ametist lahkumise tagajärjel venis asja lahendus, sest uus kuraator Saburov nõuab uuesti andmeid ja direktori arvamist vene algkooli ümbermoodustamise asjas. 8. aprillil 1877 teatab kuraator Saburov kubermangukoolide direktorile, et riiginõukogu otsus 1. märtsist 1877, mille järgi vene algkool tuleb sama aasta 1. juulist peale ümber muuta Tartu neljaklassiliseks linnakooliks, on keisri poolt kinnitatud. Saksa keele tunnid, samuti luteri ja roomakatoliku usuõpetus olid lubatud, viimased ilma kroonupoolse tasuta. Tartu linnakool algas oma tegevust 1877. a. augustis.

Tartu linnakool oli esimene seesugune Baltimail. Aasta hiljemini, 1878. a., muudeti linnakooliks Riia vene kreiskool (end. Riia ülemrahvakool), mille õpilaskonnast moodustus 1868. a. Balti-

¹⁾ Vene üldhariduslikud koolid jaotati seaduse järgi nelja liiki ehk tüüpi: alg- ehk elementaarkoolid, alamad koolid (näit. kreiskoolid), keskkoolid (gümnaasiumid, reaalkoolid) ja ülikoolid kui kõrgemad õppeasutised.

maade esimene venekeelne gümnaasium, Riia Aleksandri gümnaasium. Tallinna ülemrahvakoolist tekkinud kreiskool muudeti samal 1878. a. linnakooliks.

Linnakoolide seadusega anti tugev hoop Balti sakslusele, sest kohalikud kreiskoolid olid eestlaste ja lätlaste saksastamise taimelavadeks. Need saksastamise taimelavad tuli venekeelseiks ümber moodustada. Teises joones oli ette nähtud uute linnakoolide avamine neis kohtades, kus kreiskoole ei olnud. Nii tekkisidki hiljemini, kui kreiskoolid olid linnakoolideks ümber muudetud, mõningad uued linnakoolid väiksemates linnades ja maa-alevites, nagu Põltsamaal, Mustvees, Tapal ja mujal, nii meil kui ka Lätis.

Baltimaade sakslus ja saksa orientatsiooniga eestlased ning lätlased algasid vasturünnakut, et oma saksluse kultuurmõjundeid mitte lasta kaduma minna. Katsed saksa orientatsioonikandjaist mööda minnes koole avada, suruti võimsalt maha või neile katsetele tehti kümneid takistusi. Sääraseid takistusi said omal ajal tunda eesti orientatsiooni mehed, kelle püüdeks oli eestikeelset Aleksandri-nimelist kooli käima panna. Need püüded lõppesid hariliku venekeelse linnakooli käimapanemisega Põltsamaal. Tartu koolidirektori arhiiviaktis 1876. aastast on alal hoidunud kirjavahetus sellest, kuidas maha suruti Prangli vene kiriku salmilaulja, seminarikursuse lõpetanud Anton Luts'u palve kaheklassilise kooli asutamiseks Erastvere valda. A. Lutsu palvekirjale on direktor kirjutanud (vene keeles) järgmise otsuse: „Härra Ungern-Sternbergi kirja järgi 29. juunist 1876. a. ja paluja mitteusalduslikkuse pärast ei antud palvekirjale käiku. Th. Gööck.“ Balti sakslus algas oma vasturünnakut saksa keelsete linnakoolide avamise katsetega, ja veel ennemini, kui ükski venekeelne linnakool 1872. a. seaduse alusel sai Tartu õpperingkonnas tegevusele asuda. Tartu koolidirektori 1874. aasta arhiivikaustikus leiduvad dokumendid näitavad, et saksluse vastuaktsioon Tartus oli käimas juba 1874. aastal, s. o. kolm aastat enne Tartu linnakooli avamist. Riias (ja vist ka Kuramaal) algasid saksa keelsete linnakoolide avamise katsed nähtavasti varemini, sest Tartu kubermangukoolide direktori arhiivikaustikus 1874. aastast on olemas lahtiselt, s. o. kaustikusse õmblemata, dir. Gööcki käega kopeeritud, kahe poogna ulatusega „Riia linnakoolide reeglid“ ja „Kura kubermangu linnakoolide reeglid“¹⁾, mis võisid koostatud olla kohtadel (Riias ja Kuramaal) juba eelmistel aastatel. Neil „reeglitel“ puudub igasugune daatum. Riigi Keskarhiivis ei leidunud andmeid Riia ega teiste saksakeelsete linnakoolide kohta.

Saksakeelseid linnakoole taheti käima panna linnade kulul, üldse kohalikkude tulutallikate abil, ilma riiklikkude toetisteta.

¹⁾ „Правила о городскихъ училищахъ города Риги“ ja „Правила о городскихъ училищахъ Курляндской губерніи“. Sealsamas on dir. Gööcki allkirjaga kirjutatud „Правила о Фелинскомъ городскомъ училищѣ“.

Neid pandigi käima mõningais linnus, vähemalt algklassidega. Vist loodeti neid aegamööda legaliseerida ja kroonu õigustega varustada. Püüdeid selles suunas oli ka Tartus märgata.

Tartus algatas saksakeelse linnakooli avamise küsimuse linna koolikolleegium, tehes sellekohase ettepaneku Tartu koolide-direktorile. Direktor Th. Gööcki käekirjaga on 1874. aasta arhiivikaustikusse kantud esitise tekst kuraatorile, millise teksti järgi linna koolikolleegium luba palub Tartu linna I-st algkooli ümber muuta neljaklassiliseks linnakooliks. Esitise teksti kaasas on Th. Gööcki käega kirjutatud mustand I algkooli ümbermuutmise projektist ¹⁾. Tartu linna justiitsbürgermeistri Kupffer'i allkirja kande dokumendi ärakiri samas aktis, ilma daatumita, loendab rahasummasid, mida linnavalitsus lubab I algkoolist ümbermoodustatavale saksakeelsele linnakoolile igal aastal kulude katteks. Kooli inspektori palgaks lubab linn ühes korterirahaga aastas 1200 rbl., s. o. kahekordselt nii palju, kui määrasid venekeelsete linnakoolide määratud. Ka õpetajate palgad olid vene omadest kõrgemad määratud. Koolidirektor Th. Gööcki kirjutatud esitis kuraatorile ühes saksakeelse linnakooli reegliteprojektiga pandi ametlikult käima kolm aastat hiljemini, pärast Tartu venekeelse linnakooli avamist, nimelt 2. augustil 1877. a. koolidirektori ametliku numbri 624 all. Esitisele on alla kirjutanud dir. Th. Gööcki asemel gümnaasiumi inspektor Mickwitz. Nähtavasti oli Tartus — nagu enamalt Riias ja mujalgi — teostunud algkooli muutmine saksakeelseks linnakooliks õpperingkonna valitsuse vaikkal nõusolekul ja vististi esialguks, kuni kõrgemal pool otsustatakse saksakeelsete linnakoolide küsimus Tartu õpperingkonna kohta. Seda arvamist kinnitab Vene haridusministeeriumi hilisem korralduskiri Tartu õpperingkonna kuraatorile 6. jaanuarist 1881 nr. 104.

Koolididir. Th. Gööcki ametlikust kirjast 8. veebruarist 1879 nr. 179 selgub, et Tartu linna I algkool on muudetud neljaklassiliseks linnakooliks. See saksakeelne linnakool töötas 1879. a. viie jaoskonnaga, nähtavasti 5 õpetajaga. Linna koolikolleegium kavatses avada ülema, 6. jaoskonna ja esitab direktori kaudu 6. õpetaja kohale kinnitamiseks saksa seminari kursuse lõpetanud ja maal „õpetaja Hurda ülevaatusel ja juhatusel praktilisi kogemusi omandanud kooliõpetaja August Krug'i“. Kuraatori ja koolidirektori arhiiviandmeist ei ole näha, et õpetaja Krug oleks ametisse kinnitatud, sest tekkis kavatsusi I algkooli ümbermuutmiseks kolmeklassiliseks saksakeelseks kreiskooliks. Õpperingkonna kuraator Saburov, tundes ministeeriumi vastuseisu saksakeelsetele linnakoolidele, jättis Tartu meeste esitise edasi saatmata. Nii lõppes Tartu I algkooli ümbermuutmise asi algatajate soovi vas-

¹⁾ See projekt kannab pealkirja: „Проектъ съ правомъ о Дерптскомъ городскомъ училищѣ“.

taselt. Et laiemale alusele rajatud linna I algkoolile õiguslikke tagajärgi muretseda, selleks ei jäänud koolikolleegiumile teist abinõu, kui kool ametlikult muuta kreiskooliks. Selleks oli ainult õpperingkonna kuraatori nõusolek vajalik. Kuraator oma korralduskirjaga 23. maist 1881 nr. 1613 lubab Tartus avada linnasummade arvel kolmeklassilise kreiskooli, arvates 1. jaanuarist 1881. Korralduskirjas ei ole öeldud, et linna I algkool muudetakse kreiskooliks, kuid kreiskooli avamine tagantjärele (1. jaanuarist arvates) laseb arvata, et siin on tegemist olemasoleva kooli, tähendab linna I algkooli ümbermuutmisega saksakeelseks kreiskooliks. Samal 1881. aastal alustas tegevust Tartu reaalkool, mis moodustati endisest saksakeelsest kreiskoolist. Nähtavasti pidi viimase asemele astuma uus, Tartu I algkoolist moodustatud kreiskool. Riigi Keskarhiivi aktis, Tartu I algkooli muutmise asjus saksakeelseks linnakooliks, on lõpul lühimärkus: „Seletus sellest, et see kool ei eksisteerinud seaduslikul alusel (17. nov. 1886 nr. 6301).“ Aktis seda seletust ei leidu.

Vist lõppes ka uue kreiskooli asutamine tagajärgedeta, sest venestamine koolides ja riiklikes ametkonnis meie kodumaal võttis hoogu. Tartu linna asutati 1878. a. venekeelne õpetajateseminar. Neli aastat hiljemini, 20. jaanuaril 1882, määratakse Liivi- ja Kuramaale senaatori revideerimine, senaator Manassein'iga eesotsas. Meie kodumaa vanemad tegelased mäletavad neid revideerimisaegu, mil eriti õhutati inimesi esitama palveid, et koolid seataks ministeeriumi alla. Mõeldud oli koolide alluvus Vene haridusministeeriumile. Kui hiljemini keiser Aleksander III käskkirjaga Valitsevale Senatile (19. veebr. 1886) Baltimaade koolid seati haridusministeeriumi alla ja algas nende venestamine, siis ei tundnud sest rõõmu ei saks ega eestlane.

Väärib tähelepanu see ohvrimeelsus, millega linnad ja alevid toetasid vastuaktiooni venekeelsetele linnakoolidele, püüdes ellu kutsuda saksakeelseid linnakoole. Tol ajal muudab väike Põltsamaa alev oma üheklassilise õigustega (õpetaja suhtes) algkooli linnakooliks. Kooli esiseinale ilmub välistunnusena tugevatäheleline silt pealkirjaga: S t a d t s c h u l e. Seda silti olen poisikesepõlves oma silmaga näinud. Aga ka uue linnakooli ülalpidamise eest tahavad põltsamaalased hoolitseda. Arhiiviandmete järgi võtab kohalik suurmaapidajate ja saksa meeste hoiukassa oma peale teatava kulukandeosa. Tegevad on saksakeelse linnakooli toetamise asjas Põltsamaa tollaegne tähtsam kaupmees C. F. Leihberg, Pajusi mõisa omanik N. v. Wahl, kirikuõp. Karl Maurach, Uue-Põltsamaa valitseja Fischer (Tartu arsti dr. Fischeri isa), kihelkonnakohtu sekretär Goebel ja mõned teised. Riigi Keskarhiivi aktides peatume huviga Põltsamaa köstri M. Wilbergi imeilusal käekirjal: kirjad Põltsamaa saksakeelse linnakooli asjus on enamuses M. Wilbergi kätetöö.

Põltsamaa „linnakoolist“ ei jäänud pärast algkooli järel, sest Vene haridusministri loal lõpetati Põltsamaa kroonu algkool 1. juulil 1889 õpilaste vähesuse ja ülalpidamisabinõude puuduse tagajärjel. Kümme aastat hiljemini avati Põltsamaal uus kroonu algkool riikiikul toetusel ja vene õppekeelega.

Märkida tuleks siin ka kuraatori, parun Stackelberg'i opositsiooni revideerivate senaatorile (parun Stackelberg oli Tartu õppekonna kuraatoriks 1881—83). Senaator Manassein saatis 2. juunil 1883 nr. 9195 kuraatorile kirja, milles nõuab teateid, ja õige laialisi, koolide programmide kohta, samuti nende aluste kohta, millel koolid teotsevad, ja nõuab teateid eriti vene keele, vene ajaloo ja Venemaa geograafia õpetamise kohta. Senaatori eestipoolne tõlk, õpet. J. Jurkatam, ütles seda Manasseini nõudekirja näinud olevat. Hr. Jurkatami seletuse järgi andnud parun Stackelberg vastuseks, et kuraatori kantselei olemasolevat tööjõudu arvestades peaks ta 20 aastat töötama, et nõudekirjale rahuldavat vastust anda. Vastasel korral peaks kantselei ametnikkude koosseisu suurendama, milleks puududa aga raha. Hr. Jurkatam arvab, et säärane järsk vastus oli üheks parun Stackelbergi kohalt lahkumise põhjuseks. Viimasele järgnes Baltimaade koolide venestamise algataja, kuraator Kapustin. Keiser Aleksander III valitsuseaeg oli tõsiveneluse ja mittevene rahva venestamise õitseage.

Eeloleva ülevaate kokkuseadmisel on tarvitatud, peale Riigi Keskarhiivi materjalide, ka Tartu linna XV algkooli (end. linna-kooli) kroonikaraamatut ja Tartu (pärastise Riia) õpperingkonna trükitud ringkirju.

M. Okas.

Tallinna praegusest nimest*).

1. Tallinna eri nimed.

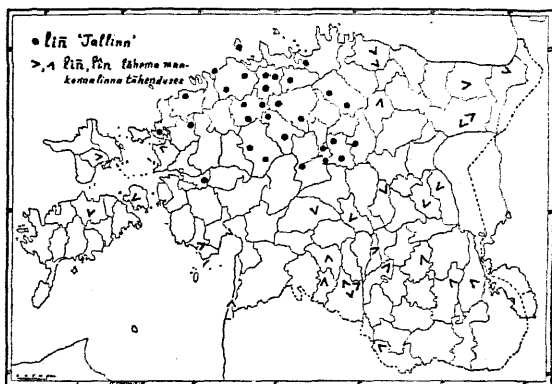
See meie rahva iidne linnus ja praegu perekam ning juhtivam kultuurkeskus on oma enam kui seitsmesaja-aastase ea jooksul (a. 1219 taanlaste asutatud, kuid juba varem maarahval tähtsaks maalinnaks) käinud läbi kõik kuumad ja külmad ning näinud ka palju nimesid.

Esialgelt, muistse iseseisvuse aegu, on lähem naabruskond, s. o. soome sugu hõimud Harjus ja Revalas teda kutsunud küll vist lihtsalt *litna*¹⁾ > *linna* > *linn* (*liin*), s. o. kindlustatud paik, kindlustatud asula, kants, nagu muudegi säärase „linnade“ või

*) Ette kantud Ak. Emakeele Seltsi aastakoosolekul 11. II 1934.

1) Veel Hupelgi, Ehstn Sprl. 1780 esitab *līn*, a, die Stadt, *selt[en]*, r[evalscher Dialekt], kuigi varemalt (Hornung, A. Th. Helle) esineb *līn* või (Stahl) *līnb*.

„linnuste“ puhul mujal meie maal tol ajal ja praegugi²⁾. Kuna nüüdse Eesti pinnal asuva rahvastiku sotsiaalsed sidemed polnud siis veel küllalt tihedad ja hõimud vaevalt juba esinesid ühise, organiseerunud rahvuse ja riigina ning teiselt poolt see tühjade loodude ja rabade vahele kaljurahnule asutatud *linn* teiste omasarnaste kindlustuste seast suuruselt, jõukuselt ega tähtsusest esile ei kerkinud, siis vahest puuduski tal esimestel aegadel lähemalt määritlev ja eraldav lisanimi. Võib ehk olla, et juba tollest ajast pärandubki Tallinna ümbruskonna rahva suus kuulduv, Haapsalu ligikonnast algav ja idasihis terves Harjus ja Järvaski harilikuma, kohati isegi ainsa nimetusena tuntud *lin*³⁾ (vt. kaarti nr. 1). Mujal Eestis seevastu näikse lihtsalt linnaks kutsutavat ainult kõige lähemat linna⁴⁾.

Kaart nr. 1.

Selle lokaalsema loomuga nimetuse kõrval on nüüdse kõnekeeles neis paigus ja ülemaaliseltki tarvitusel nimetus *Tallinn* ja seda mitmes häälikulises teisendis. Enne selle nime praeguse kuju vaatlusele, meie peäülesandele asumist tuletagem aga põgusalt meelde meie pealinna muidki nimesid.

Nime *linn* kõrval üks vanemaist, kui mitte kõige vanemgi ja sealjuures puhteestikeelne nimetus on vene kroonikaist juba XIII s. algusest (nimelt 1223) peale tuntud *Kolyvañ* (*Kalyvañ*), mis vene keeles tarvitusel veel kuni XVIII s.-ni. See nimi on kahtlemata ühenduses vene böliinade kangelas-nimega *Kolyvanovitš* ja eesti *Kalev* gen. *Kaleva*, *Kalevipoeg*, soome *Kaleva* gen. *Kalevan*⁵⁾, *Kalevanpoika* nimetustega. Vt. selle kohta E. N. Setälä

2) Kohanimedes nagu Linnamägi (Lai), Linnapa kl. (Amb) jne.

3) Lähemal asuvaid maakonnalinnasid seevastu ei kutsuta seal — peale Ridala — mitte *lin* (*leñ*), vaid *apsalu*, *oaplu* ja *paide*.

4) Nii näit. Väike-Maarjas ja Haljalas tähendab *linn* (*lin*) ainult Rakveret, Jõhvis ja Vaivaras (*linna*) Narvat jne. Vt. kaarti nr. 1!

5) Nimetuse tuletamist genitiivist *kalevan* esitasid eesti publikule juba K. A. Hermann, Post. 1901, nr 101 ja 105 ning V. Reiman, Post. 1902, nr. 89,2.

kirjutist „Kullervo-Hamlet“ III⁶⁾ ja R. Ekblom, „Kolyvañ, une contribution à l'histoire des noms de la capitale de l'Estonie“⁷⁾. Nimetus põhjeneks, Ekblomi järgi, eestlastel enestel tarvitatud nimel **Kaleven linna*⁸⁾. Dokumenteeritud see võiks olla aga veelgi varemast ajast, nimelt XII s. keskpaigust, kui õige on R. Ekblomi arvamus, et araabia geograafil *Idrisi*⁹⁾ Eesti (*Estlānda*) kirjelduses esinev „kindlustatud“ linna nimi *Kalārī* ehk võib-olla *Kalewari* (*Kaleweri*, *Kalewery*, *Kaleweny*) oleks eesti nimetuse esiosa *Kaleven* arabiseeritud kuju (tähtede *n* ja *r* segamine olevat araabia käsikirjades väga sage). Vt. seals. lk. 10, eriti aga sama autori kirjutist „Idrisi und die Ortsnamen der Ostseeländer“¹⁰⁾. Seda ühendust (nimelt *Qolūwany* lugeses) peab võimalikuks ka O. J. Tallgren-Tuulio omas (ja A. M. Tallgreni) uurimuses „Idrisi. La Finlande et les autres pays baltiques orientaux“¹¹⁾, kuid ta ei eita¹²⁾ ka võimalust lugeda *Qaloverē*, mis vastaks eesti nimekujuudele *Kolovere*, *Kalovere*¹³⁾. Ka Ojansuu ühendab seda Tallinna oletatava muistse nimega *Kaloveere*, mis tema arvates vastaks Liber Censu Daniae kohanimemele *Rarwela*¹⁴⁾. Viimase vanem kuju oleks olnud O. järgi **Karoveeri* (*kare* 'kesa' + *veer* 'kallak') 'kesakallak', mille kõrval vist olevat esinenud ka nimi **Karoneemi* = sm. *Kalo(i)niemi* (ingeri rahvalauludes)¹⁵⁾. Ojansuu peab isegi tõenäoliseks, et vene *Kolyvañ* võiks — keerukat arenguteed kaudu¹⁶⁾ — põlvneda nimest **Kaloveeri*. — Lõpuks M. Vasmēr¹⁷⁾ oletab *Kolyvanz* nimetuse lähtekujuudeks sm. *Kalevainen* e. *Kalōvanō*. — Nähtavasti siin on ikkagi tegemist kahe eri nimetusega, üks *Kalevan(linna)*, teine aga *Karevere* > (dissimilatiivselt) *Kalevere*.

Vanem soome keel on Tallinna kutsunud *Kesoi* ja *Keso*. Nii tarvitab Laurentius Petri Tammelinus a. 1658 in. *Kesois*, Jusleniuse sõnaraamat a. 1745 *Kesoi g. Keson*, Renvall a. 1826 *Keso, -on*¹⁸⁾. Lönneroti sõnaraamat II a. 1880 *Keso*... n. staden Reval (Rääveli, Tallinna). Seda nimetust on H. Ojansuu¹⁹⁾ pidanud lühendiks esialgsemast *Keso(i)niemi* (nagu soomes *Hankoniemi* > *Hanko*), mis tähendas 'mahajäetud kütismaa neem' (vrd. e. *kesa*) ja mis võis

6) FUF VII (a. 1907), 255—262.

7) Språkvetenskapliga Sällskapetets Förhandlingar 1925—1927, artikli ätrat. a. 1924, lk. 3. — Vene linnade nimetus *Kolyvañ* ka Siberis ja Lõuna-Venes oleks Ekblomi arvates seletatav uute asunduste ristimisega böllinadest pea üle kogu Vene riigi tuntud nimega (vt. seals., lk. 3, 1 jooneal. märkustl).

8) Seals., lk. 4.

9) Tema maailmakaart ja sellega ühenduses olev kirjeldus, n. n. *Livre de Roger* = das Rogerbuch, on valminud a. 1154.

10) Namn och Bygd XIX (a. 1931), ätrat., lk. 62.

11) Studia orientalis fennica, Studia orientalia III, ätrat. (a. 1930), lk. 64

12) Seals., lk. 65, 139.

13) Vrd. *Rootsi-Kallavere (rõtsi-kallavere)* kl. Jöelähtme khk-a rannas, läinud sajandil mõisa poolt hävitatud, ja sellest 4—5 km edela pool asunud, samuti I. saj. keskel kaotatud *Maa-Kallavere* (? *M.-Kalavere*) kl. = Liber Censu Daniae *Rallæwerf*. Vt. P. Johansen, Die Estlandliste des Liber Censu Daniae I (a. 1933), lk. 397.

14) P. Johansen, m. t. lk. 409 identifitseerib seda praeguse külanimega *Karla* (loe: *kuřla*) Jüri khk-s, Jüri kiriku all. See nimi on a. 1401 tuntud kujul *Carol*, a. 1413 — *Rarwela* (vt. seals., lk. 409—410).

15) Vt. H. Ojansuu, Tallinnan kaupungin vanhin virolainen nimi (Uusi Suomi 1920, nr. 22, lk. 6); vrd. sel puhul Eesti filoloogია ja ajaloo aastaülevaadet III, 1920, lk. 13—14, nr. 70.

16) Vt. EFJAA III, lk. 14.

17) Z.-schr. f. slawische Philologie VI (1930), lk. 320—329.

18) H. Ojansuu, „Tallinnan virolaisesta nimestä“, Virittäjä 1909, 126—129, eriti lk. 129; „Muutamista Tallinnan Kaupunkin vanhoista nimituksista“, Hist. Aikak. XV (1917), 20.

19) Seals. 20—21.

olla eesti **Karoneemi* ('kesakallak') tõlge²⁰) (vrd. lk. 122!). Algselt see oleks tähistanud Tallinna lähedal olevat maanina (Viimsi neeme või Telliskopli poolsaart?), siis aga selle naabruses asuvat kindlustatud kohta. Alles eestist paarisaja aasta eest laenatud *Tallina* (juba Jusleniusel ja Renvallil), *Tallinna* oleks, Ojansuu järgi, selle muistse eesti-soome ühise nimetuse soomest kõrvale tõrjunud²¹). Soomes endas seda nimetust tuntakse veel praegugi talunimena (*Keso*) ja külanimena (*Kesola*)²²).

Järgmine Tallinna vanem nimetus on teatavasti Läti Hendriku kroonikast XXIII 2 (a. 1219) ja XXVII 3 (a. 1223) tuntud *Lyndanise*²³). Selle etimoloogiat on juba E. Ahrens oma grammatikas II tr. 1853, lk. 167 pidanud skandinaaviliseks: „Der angeblich Ehnische Name der alten Heidenburg Reval bei Heinrich dem Letten — *Lindanisse* — ist wohl nur die Schwedische Übersetzung des F. Namens *keso*, denn *Lindanus* heisst: Brachlandspitze“ (seega siis = kesaneem). Selle seletusega (*Lindanus* < ? *Lindarnäs*) ühinevad hiljemini ka H. Ojansuu²⁴) ja L. Kettunen²⁵). Nime algupära selgitamisel²⁶) vähem arvesse võiks tulla Läti Hendriku kroonika kohanimede *Somelinde*, *Agelinde* järgosa *linde*, mis tohiks olla moonutis tolaeagsest *litna* (> *linna* > *linn*, *liñ*); vrd. H. Stahl, Anf. 46 : burg /lind/ linnast. Seda *litna*-kujulisena eestlastelt kuulnud kohanime vahest oleksid siis meie läänepoolsed naabrid omas tarvituses lasknud mõjustada (muin.-rootsi) sõnast *linda* 'kesapõld' ja kujundanud sellest juba puhtskandinaavilise *Lindnäs* (vrd. Kuramaal *Domesnäs*), mis vist muutus Balti mere piirkonnas rahvusvaheliseks nimetuseks (nagu hiljemini veelgi laialdasemalt Reval), koguni idasse, venelaste keelde ulatudes, kus see böliinadest on tuntud linnanimesena Леденец, Лелян, Лиденес (море Вирьянское, море Веряйское kallastel²⁷).

Veel meie pealinna vanemaid nimesid on kauemat aega rahvusvahelise ulatusega *Reval* ~ *Revel* (Ревель) ~ sm. *Rääveli*, kord eestigi kirjakeeles Rähvel-*Linna*s (a. 1689, vt. allapoole!), mis aga muiste rahval endal oli tarvitusel ainult Tallinnast lõuna ja kagu pool asetseva lähema ümbruse kohta, nagu osutab Läti Hendriku *Revela* (= *rēvelā?* *revā?* *rāvā?*) ~ *Revelia* ~ *Revalia* ~ *Revelis* (... ad Revelensem provinciam, ... castrum quondam Revelensium). Siingi on maakonna nimetus üle kantud selle lähema ja tähtsama asunduskeskuse nimeks, nagu on sündinud ka Kuressaarega: esmalt *Kure(s)*-

20) Uusi Suomi 1920, nr. 22, lk. 6.

21) V. Reiman'i seletuskatse *Keso* < *Kessoo* < *Kesksoo*, E. Kirj. 1910, 242, on muidugi hoopis hüljata.

22) H. Ojansuu, Vir. 1909, lk. 129.

23) „Qui omnes applicuerunt exercitum suum ad Revelensem provinciam, et resederunt in Lyndanise, quod fuerat castrum quondam Revelensium“ (ed. Arndt, lk. 149). „Et cum omnibus illis obsedit castrum Danorum Lyndanise...“ (ed. Arndt, lk. 194). Scr. Rer. Liv. väljaandes esineb *Lyndanisse* ja *Lyndauisense* (= *Lyndanice*?).

24) Hist. Aikak. XV (1917), 21; Uusi Suomi 1920, m. k.

25) E. Kirj. XIV (1920), 125.

26) Muid, kahtlasemaid või hoopis väärtusetu seletuskatseid vt. m. s.: Jannau, Ros. Beitr. XIX (a. 1828), lk. 185 (liivist algupära otsides); H. Neus, Revals sämtliche Namen (1849), 48—49 (< germ. *Klint*); Pabst, Inland 1855, lk. 744, 765 (< *Glint*), Uus. Aeg 1900, nr. 62 (< *Lin-Danissa*); M. J. Eisen, E. Post. Öht. Kõned 1901, lk. 182 jj. (< *Linnalise*); W. Schlüter, Sb. GEG 1903, lk. 108—109 (< taani **Klintonäs*); V. Reiman, Post. 1902, nr. 89, 2. Kuju *Lindanisa* ja selle seletus (pärisn. *Linda* + *nisa*) on muidugi puht-rahvaetimoloogiline ja põlvneb XIX s. keskraigust, Kreuzwaldilt (Vh. GEG III 1854, 46—7, Klvp. XVII 25—28).

27) Vt. П. Милюковъ, „Что такое „море Вирьянское“ и городъ „Леденецъ“, Изв. Импер. Общ. Любит. Естествознанія, Антр. и Этн. ХСVII (1900), lk. 314—15, ja Э. А. Вольтеръ, „Что такое Линданиса“, Изв. отд. русск. яз. и слов. Имп. Акад. Наукъ 1900 г., lk. 1326—1331.

saure linn, siis *Kure(s)saar(e)*²⁸⁾; veel O. W. Masing'il 1821 (MNL 135) *Kurre-Saar*, ehf *Sarema*. Selle Tallinna nimetuse esinemisjuhud uemas rahvakeeles (RapKaibus ühel 71 a-sel taadil a. 1932 *rēvāli* ja Kraasnas a. 1901. *L'eever*²⁹⁾) pole muidugi muistseid pärandeid, vaid põlvnevad vene keelest. V. Reiman³⁾ nime *Reval* eritledes seab seda ühendusse XIII s. lõpul üleskirjutatud Brennu-Njalsaga's (XXX 10, lk. 67) leiduva eestipoolse kohanimega *Rafala* (jutustises ühest teekonnast a. 972—975) ja praeguse *Rap-la*'ga, neid tuletada püüdes küll *rava* 'veealune kalju', küll *raba* 'kõrgsoo' sõnast.

Edasi tunneb Tallinna nimetusena A. Thor Helle, Kurtzg. Anw. 115, veel: *fiwwi-füllä* das steinerne Dorf, das ist: die Stadt Reval, ta on õppinud omma ema keele *fiwwifüllä* järele, er redet Revelsch Unteutsch. Seda teadet hiljemini kordavad Hupel ja Wiedemann oma sõnastikkudes. Arvatavasti see nimi on suhteliselt uuem, antud Tallinnale kui kõige suuremale kivilinnale, muidugi pilkavalt. Praegu nähtavasti seda nime rahvasuu enam ei tunne.

2. Tallinna praegune nimetus rahvakeeles.

Sõna *Tallinn* põlvnemises varemast *taaninlinna* (*täninlinna*), õigemini küll *taninlinna*, ei tohiks olla praegu küll enam kahtlust³⁰⁾. Seda arengut tõendavaiks vahelülideks on kraasna *Tainliin*³¹⁾, rahvalaulude *tänalinn* („Tänna minna käisin Tännalinnas“³²⁾) ja teataval määral vahest ka *Talli linn* (Kuu „Tantsis üle Talli linna“³³⁾, HJn, Jõe „Tantsis üle Tallilinna“³⁴⁾, HJn „Tantsis ära Talli linna“³⁵⁾, HJn „Tantsis ümber Tallilinna“³⁶⁾, Kos „Tantsis ümber Talli linna“³⁷⁾)³⁸⁾. Kaugemalt pakub tuge Kalevalas XXV 613 ja Kanteletares I 117 esinev *Tanikan linna* („Tuolt' on saatu saajanainen, tuolt' otettu onnellinen takoa Tanikan linnan, uuen linnan ulkopuolta“) ja eriti läti *Dahnupils*, *Dänupils* 'taani kants', 'Tallinn'. Arengus *Tani(n)linna* > *Tallinna* muutuse *-ninl-* (> *nill* > *nil* >) > *nl* > *ll* paralleelidena võiks esitada *lelle(n)naine* > *lisTudulinna lelnaine* > Lüg, Jõh, Vai *lennane*, eriti aga lõuna-eesi *häniläne*, *äniläne* > SePankjavitsa, Kosselka *hälläne*, SeKosselka *tsibihälläne* 'linavästri'. — L. Ket-

28) Kuressaare lossi ennast praegu kutsutakse *liinnase*.

29) O. Kallas, KrM 41.

*) E. Kirj. 1910, 241 jj.

30) Nõnda omal ajal juba A. Büsching, Erdbeschreibung I (VIII tr. a. 1787), lk. 19 [Tallin (aus Dani lin, das ist der Dänen Stadt)], Ahrens, Gr. (1843), lk. 128 jt. Vt. ka Ojansuu, Vir. 1909, 127—129, L. Kettunen, E. Kirj. 1909, lk. 126—127 ja 1920, lk. 125.

31) O. Kallas, KrM 41.

32) Rosenpl. Beitr. IV (1815), 143. Vrd. ka *Tännilin* ühes rahvalaulus (Neus, Revals sämmtl. N., 43).

33) ERhvi. I 33.

34) Sealsamas 36.

35) Sealsamas 37.

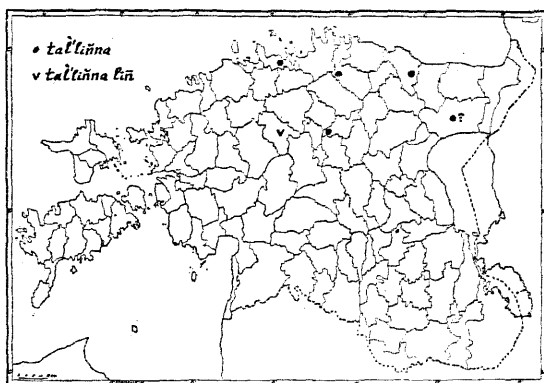
36) Sealsamas 38.

37) Sealsamas 38.

38) ERA-i kaudu olen saanud veel järgmisi siiakuuluvaid esinemisjuhtusid: Tallinna taotamata (N III 96 B:16). Tasa Tallinna poole (Eis 87:4). Tallilinna tappamata (Eis 87:13). Ega tapa Tallilinna (Eis 87:18).

tuneni kaalutlusi selle häälikumuutuse puhul vt. E. Kirj. 1909, lk. 163—164.

Tallinna-nime häälikulist teiseid (vt. kaarti nr. 2! ³⁹⁾) vaatlemisel seadub kõigepealt küsimus, kas on algupärasem genitiivne kuju *tallinna* - *tallina* - *talina* - *talna* või nominatiivne *tallin* - *talin*. Vastandina soome⁴⁰⁾, karjala-aunuse⁴¹⁾, vepsa⁴²⁾ ja vadja⁴³⁾ keelele, kus kohanimed esinevad nimetavas käändes, on eestis valdav osa kohanimed⁴⁴⁾ omastaval kujul. Nähtus teatavasti seletub nõnda, et esialgsemast nimetusest tüüpi „Narva linn“, „Sookalduse küla“, „Põlde talu“ determineeritav üldnimi (linn, küla, talu, vald jne.) on elliptiliselt välja jäänud. Kui aga determinand pärisnimes (liitsõnas) sisaldub, näit. Kesselaid, Nais-

Kaart nr. 3.

saar (*naissar*), Lõsnamägi, Võrtsjärv, Pühajõgi, *linnakaandz* 'Kirumpea kants Põlvas' jne., esinevad meiegi kohanimed nominatiivis. Muudel puhkudel aga satub eesti kohanimestikis nominatiividele

39) See kaart olgu ka näiteks allakirjutanu käsikirjalisest „Eesti Keeleatlasest“, selle kujust ja valmimisjärgust. Kaardil esinevaist andmeist on 135 autori enda kogutud, muud aga tsiteeritud Ak. Emakeele S-i ja Eesti Keele Arhiivi kogudest (m. s. üliõpilaste seminaritöödest) või saadud korrespondentsi teel.

40) Näit. Hankasalmi, Himanka, Impilahti, Muuruvesi, Pieksämäki, Saarijärvi, Uurainen, Vesanto.

41) Näit. Maaselkä, Mäki, Ruokojärvi, Soanlahti, Tuulos, Uukuniemi, Viisjoki.

42) Näit. *hägjärf*, Himjoki, *kimasso*, *kortlaht*, *košk*, Vaugedjärv.

43) Näit. *iššapäivä*, Kasikko, Kattila, *säre* 'Kroonlinn', *tšerikommätsi*. — Liivis on nominatiiv vormiliselt teatavasti genitiiviga täiesti samasugune: Mustanum, Siikrög, *pettärjõra*.

44) Näit Haavakatku, Ilmandu, Jänesselja, Linnukõrve, Karulinna, Mehi-koorma, Mustvee, Narva, Nõmmuste, Palakeste, Puujala, Põlde, Põrssaka, Ridalepa, Rootsikäpa, Salajõe, Sookalduse, Tammekõnnu, Teringe, Tiheda, Varangu, Vesiku, Äiakese jpt.

üliharva: *ek-igagüla ek* 'teat. krjmaa Muhu Igaküla ligidal', Jätt (*jät* gen. *jättü*) 'teatud oja nimi SimVeneveres' (kuid ka *jättoea - jättuo*, vrd. ka *jätukolk* 'maatükk ja sellel asenev saunaküla J. oja käärus), Land (*lañd*, el. *lañdust*, ill. *lanttu*) 'Vanausse tl. teatud heinama PstParastumas' (vrd. Võ *lañd* gen. *lañna* 'seisev veeloik', kn. Lannamõtsa), *alñnuk* 'kl. Äksi kaguserval', Metsnukk (*metšnuk*) 'teat. (8 taluline) kl. TMr khk. loodepiiril', Patjalg (*paťjalg - paťjala* kl.) 'kl. HelKärstnas', Persikatk 'hm. MarKera-veres', Pärnik 'teat. kungas HMdLeetses, Lastama varemete kohal', Ropp (ill. Roppa) 'hm. PstHolstres, Kibe kl-s', Uplepp (*uþlep*) 'krjmaa HMD Laokülas' jmm. Neist aga osa (Metsnukk, ? Persikatk) näikse kuuluvat tüüpi „Kesselaid“, osa (*ek, jät, lañd, ? rop*) on haruldaseks saanud või ununenud üldnimed, mis nüüd tunduvad juba pärisnimedena; kuid nendega vormiliselt pole veel jõudnud kohaneda. Kuhu kilda võiks aga kuuluda Tallinn ~ Tallinna? Esimesest pilgust paistab see muidugi liituvat tüüpi „Kesselaid“, nagu ka mitmed muud, mille teiseks lüliks on linn: Tudulinn (*tudulin*) 'saunaküla Kärü jaama juures, Väandras', Tudulinn (*tudulin*) 'kl. ja vd. Iisakus', Tsirgulinn [*tsirgulin*] San-es, *vanalin* 'teat. muistse lossi varemud Virtsu ligidal' (kuid muidugi Karulinna 'tl. PärSurjus').

Siin on aga arvestada asjaolu, et nimetus *Taninlitna* > *Tal-linna* tähendas algselt kõigest Toompea kindlust, sealset taani lossi ja selle kõrval mäele kujunevat kindlustatud linna. Aegade jooksul aga valgus linn oma juurdekasvuga kaljurünkalt allapoole, kujunes teatud all-linn, esmalt — juba 1230. a. paiku — Niguliste kiriku ümbruses⁴⁵), sealt aga varsti laiemale valgudes, peamiselt nüüdse Oleviste kiriku ja sadama suunas⁴⁶). Et nimetuses *Tallinn(a)* mõlema komponendi tähendus kõnelejaskonna teadvuses hakkas vähehaaval kustuma ja tekkis ka tarvidust all-linna kutsuda eraldavalt, ülalinnale ja eriti lossile vastandina, siis tõenäoliselt võis juba õige varakult sugeneda nii Tallinna vähesel eesti soost elanikkonnal kui ka ümbruskondade talurahval all-linna jaoks tautoloogiline nimetus *tallinna linn* (vrd. *Surju jõgi* < *sär(e)jõe jõgi*⁴⁷), vrd. ka *vesi-veski kivi*). Seda tüüpi nimetust (*talliinna lin*, *tallina lin*, *talna lin*, *talina lin*) on õige laialt — vist kõigis maakondades — tarvitusel tänapäevgi. Samuti on aga mõistetav, et aegade kuludes, eriti Toompea osatähtsuse kahanedes muu linnaosa kasuks, see pikem nimetus elliptiliselt (vrd. lk. 125) omakorda lühenes, meile niiviisi andes kuju *Tallinna*. Niiviisi saadud

tüüp *talliinna*

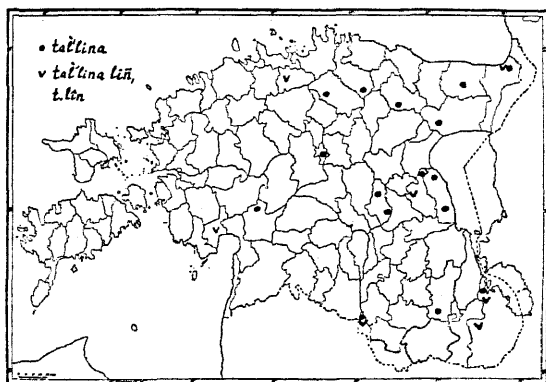
oma järgsilbi — nimelt teise silbi — *nn*-ga meie keele fo-

45) P. Johansen, D. Estlandliste d. LCD, 719—720.

46) Vrd. P. Johansen, seals. 738.

47) Vt. EK 1923, 14—15.

neetilisele loomule võõrana ei saanud spontaansemas kõnekeeles kaua laiemalt püsida ja on tänapäev murdeis kuulda üliharuldaselt⁴⁸⁾ (vt. kaarti nr. 3), neiski nähtavasti noteeritud enam teadlikkudelt, intellektuaalseilt, etümologiseerivailt keelejuhtidelt⁴⁹⁾. Kirjakeeles seda hiljuti normina kodundada püüti samul ajedel, õieti küll aga palju rahvakeelsemate *tallina* ja *talina* alusel. Niihästi kujus *Tallinna* kui ka *Tallinna linn* toimus siis arusaadavalt *nn* > *n* (vrd. näit. *Laisilla* [*veske*] > *laisela* [*v.*] KulLauknas, vrd. ka *-vären* > *-vere*), nime seltsides arvukate *-na* lõpuliste kohanimede (Tammuna, Valina, Tahkuna, Vaabina, Rápina, Tabina, Kurena, Kalana jne., osal neist *-nina* > *-na*; vrd. ka *leipkond*:] *ühes leipkonas, kihelgonast*) kilda, ja tekkiski

Kaart nr. 4.

alatüüp *tallina* (*tallina liin, t. lin* jne.)⁵⁰⁾, mille levikuala on suurem kui eelmisel *talliinna*-tüübil, kuid sama ebamääraste piirjoontega (vt. kaarti nr. 4).

(Järgneb.)

A. Saareste.

48) Samu reservatsioon tuleb teha selle kuju puhul rahvalauludes: Tallinna paras pasuna (Eis 45:13), Tallinnat ta'andamaie (VK II 178 B:17). Kaks *n*-e on siin, eriti küll teisel juhtumil, targutatud.

49) Teada olevaist viiest *talliinna* tunnisest olen isiklikult kuulnud ainult kahte (JõeVõerdla, nom., gen., part., ill. *tallinna*, VNg). Kõige kahtlasem kaudselt saadud kuju on lis kagus *tallinna*. Lisaks märgitagu, et L. Kettunen i l, Kod. Kons. 185, esinev iness. *Talliinnan* (*-Talnan*) eeldaks nagu nominatiivi *talliinna*, kui mitte *tallin*.

50) Selle esinemisi, ERA-i andmeil, rahvalauludes: Tallinnasse taader Jaia (VK II 280:23), Teine pool taga Tallinad (N II 88 A:6), Tallina targa esändä (SL I 131, 72).

Märkus

prof. O. Silla artikli puhul „Mustvees tänini säilinud alasaksakeelse kirjaga kivi ja seal varemini leidunud märkidega kivid“.

Lugedes hr. prof. O. Silla väga tänuväärset artiklit 1934. a. „Eesti Kirjanduse“ 1. nr-is Mustvees leitud alasaksa pealkirjaga kivi kohta ja uurides illustratsioonina kaasaantud ülesvõtet, leidsin, et prof. Silla poolt antud seletus on liiga otsitud seks, et vastata tõelisele pealkirja sisule. Vaevalt on kunagi süvendamistöödel viimane jõest väljavõetud kivi märgitud erilise pealkirjaga. Meil on arvatavasti lihtsalt tegemist piirikiviga. Nagu näitab ülesvõtte, oleks loomulikum lugeda alasaksa keeles:

dit is de ften den berent
tytevere let fefst fetten

s. t. „see on see kivi, mille Berent Tytevere laskis paigale panna“, nähtavasti oma maavalduse piiri kindlaksmääramise otstarbel. Nii f (r asemel) kui fet (w asemel) saab ligemal vaatlemisel tekstis hästi ära tunda; is oleks loomulikum kui ijt (ülemsaksa vorm). Berndt Tidtever Claus'i poeg oli 1452 orduvasall Harjumaal (Est- und Livländ. Brieflade I, nr. 212); nii paistab see nimevorm olevat korrektsem kui Yervere, mis muidu sel ajal tundmatu. Pealegi on t esimeses reas veel selgesti näha.

Aastaarvu suhtes võib kahelda, kas tõesti peab lugema 1474 või pigemini 1452, sest mõlemad x-id paistavad olevat vaid kaks -id punktidega. Seda ülesvõtte najal otsustada pole aga võimalik.

Kirjanduse loendamisel on hr. prof. Sild jättnud mainimata mag. R. Kenkman'i poolt avaldatud arvamuse kivi kohta „Ajaloolises Aja-kirjas“ 1933, nr. 1, lk. 37.

P. Johansen.

Kirjanduslik ülevaade.

August Jakobson: Üheksas laine. Tuhkur hobune, IV köide. K.-O.-Ü. „Loodus“ Tartus 1933. 263 lk. Hind 6 kr.

August Jakobsoni „Tuhkur hobune“ on tuntud; seda on nüüd juba neli köidet ilmunud. Esimene neist sai väga kõvasti sarjata. Teised kaks leidsid lahkemat vastuvõttu. Nüüd on neljas meie ees, ja see pole nähtavasti viimne. Selles romaaniseerias tahab autor, nagu näha, kõik maailma- ja vabadussõja sündmused illustreerida, nõndapalju kui need kajastusid Vaeste-patuste alevis. Käesolevas, IV köites, mis kannab eripealkirja „Üheksas laine“, võetakse läbi ajajärk Saksa vägede tulekust 1918. a. kuni vabadussõja alguseni.

Ühed Jakobsoni teostest, nagu tema esimene romaan „Vaeste-patuste alev“ või ka mõned novellid (kogus „Kotkapoeg“), kannavad tugeva kaasaalamuse pitserit. Teised on enam mõistusepärased, kavandlikult ehitatud, kujutlust sihikindlalt tööle rakendades. „Üheksas laine“ kuulub viimaste hulka. Ei tule siin sääraseid „vigu“ ette, nagu Ed. Vilde või L. Tolstoi ajaloolisises romaanis, et üks peatükk on pikk, teine lühike. Kõik on korralikult jaotatud ja mõõdetud: köide langeb jagudesse, jaod peatükkidesse, peatükid omakord allpeatükkidesse.

Romaani keskuses asetseb meile eelmistest köidetest tuttav Luuguse perekond. Selles lastaksegi sündmusi kajastuda. Enamasti väljendatakse need kajastused kõnelustes. Dialoogiine element on kõige sagedam. Jakobsoni repliik on aga tihti liiga pikk: veerand lehekülge, pool lehe-

külge ja isegi enam kui lehekülj (244—246). Tõelisuses küll mõnigi kord nõnda kõneldakse, aga kas maksab seda inimlikku nõrkust sõna-sõnalt romaani kanda! See aina lahjendab elamust. Üldse kõneldakse ses romaanis palju ja pikalt. Ollakse seejuures mõnigi kord liiga teadlik sündmuste hindamisest, käigust ja arengust (paljude ajalooliste romaanide nõrk külg). Nii näiteks seletab vana Luugus, kui sakslased on tulnud:

„Talupojad kiitlesid juba päris avalikult, et näe, nüüd on vaherahu üles öeldud ja nüüd need uued ametimehed (punased) saavad oma paraja. Käidi võitjate käest abi palumas... Aga mina ei taha küll oma rumala peaga uskuda, et need mehed, kes praegu seal platsil paraadi peavad (sakslased), hakkavad siin päid paitama.“

Raske oli tol ajal talupoegadel vaherahu ülesütlemisest ei tea mida järeldada. Ka võitjate käest abi palumise asi selgus alles pärastpoole. Veel raskem oli sakslaste tulekul midagi oletada. Ei olnud teada, kui kauaks nad olid tulnud, missuguse võimu nad meile jätavad, kas peatuvad või lähevad läbi, Peterburi poole.

Jakobson harrastab kõvu elamusi ja kirjeldab neid kõrge dramaatilise pingega. Vana Luugust tulevad saksa sõdurid kellegi pealekaebusel vangistama. See sünnib öösi. Luugus saab aru hädaohu suurusest, rabeleb pimedas ruumis „hullunud elajana, kes aimab lähenevat hukatust“, komistab, langeb otseti põrandale. Enne kui ta end suutis püsti ajada, „purunes üks raginal pilbasteks, paisates tuppa suure hulga talvekargusest hõõguvaid inimeskehi, kes hakkasid talle jagama hoope selga, kullasse, vastu jalgu — kõikjale, kõikjale“. Luugus hakkab „loomana mõirgama“. Ta seotakse kinni ja teekond algab, ehkki põlved on nõrgad ja ähvardavad „iga hetk murduda“. Mis ta ütleb naisele, aimates, et läheb surmateele? „Langedes ränkade, valusate hoopide all üha enam küüru, ta pidas äkki vajaliseks hõigata: „Memm... niisuta mu tubakapakki... See võib liiga ära kuivada... Vaata, et sa ei unusta...““

See ootamatu repliik võib üllatada, aga ühtlasi pettumuse tuua. Vaevalt sobib see hingeelu loogikaga. Tõsi küll, suured realistid ei lase rasketel hetkedel oma kangelasi midagi tähtsat ega suurt öelda, ei ka ilusõnu teha, aga seda hoolsamini valivad nad nendeks puhkudeks harilikke sõnu, mis oleksid usutavad. Siin aga on raske veenduda, et rängasti peksitud Luugusel viimase lahkumise puhul, kui pealegi aega ei anta koondumiseks ja rahunemiseks, nimelt tubakaniisutus meelde tuleb. Ehk oletame, et see võib nii sündida, aga siis oleks autor pidanud lugeja selleks ette valmistama; me peaksime Luugust tundma kui kirglikku tubakanautlejat.

Leidub muidki kohti, kus me tõrgume kirjanikule meelsasti järele minemast, kus ta teeb ootamatuid käänakuks, mis mõnikord algavadki sõnaga „järsku“ või „korraga“ ja vähe usutavaks jäävad.

Jakobson laseb oma tegelasi kõnelda kõvas Vaeste-patuste alevi stiilis. Muidugi, niisuguseis kohtades ei olda vandumise ning kirumisega kokkuhoidlik, aga kas maksab seda kõike nii ohtralt ja korduvalt lugejale esitada!

Juba esimesest romaanist saadik on meile tuttavad selle autori stiili jõulisus, lopsakus ja värskus. Kus selleks pole loomulikud vahendid käepärast, seal võetakse mõnikord kunstlikud appi, ja ülepingutustki on tunda. Kogu sündmustikus valitseb jõuline dünaamika, mida ainult pikad kõnelused vahetevahel pidurdavad. Kirjeldised on eredavärvilised, paiguti liigagi tarmukalt joonistatud.

Jakobson ei näi kunstilisi tõkestusi tunnustavat ega nendega võitlevat. Ta murrab igal pool pikema kahtluseta läbi. Ta ei näi ka ootavat, kunas valmib pilt või stseen hinges ja kujutluses, vaid kirjutab, millal tahab, ja alati, igal ajal peab tulema sule alt välja uus lehekülj, uus pea-

tükk. Ta on meie kirjanikest kõige jõulisem, kõige tugevam, ühtlasi ka kõige meelevaldsem.

„Tuhkru hobuse“ seeria kirjutamine on tal enam kavatsetud plaani teostus kui südameasi; sellepärast võtab lugejagi seda seeriat ja ka IV köidet enam mõistusliku huviga kui hingelise erutusega.

Ed. Hubel.

Vihk vastseid näidendeid.

A. u. g. T a m m a n n : **Kasuisa**. Ühe armastuse lugu 3 vaatuses. Eesti Haridusliidu kirjastus Tallinnas 1933. 151 lk.

B. K a n g e r m a n n : **Kiki ja Mall**. Näidend 3 vaatuses. Eesti Haridusliidu kirjastus Tallinnas 1933. 100 lk.

R. L u k s s : **Õpetatud sulane**. Komöödia 2 vaatuses. Läti keelest Karl Aben. Eesti Haridusliidu kirjastus Tallinnas 1933. 70 lk.

A. T a m m a n n : **Sõed**. Näidend 4 vaatuses. Eesti Haridusliidu kirjastus Tallinnas 1934. 126 lk.

A. B r i g a d e r : **Suur saak**. Lõbumäng 5 vaatuses. Läti keelest M. Pukits. Eesti Haridusliidu kirjastus Tallinnas 1934. 155 lk.

August Tammani „Kasuisa“, „Ühe armastuse lugu 3 vaatuses“, on dramaatilise kallakuga näidend, kaasajaga üsna lõdvas seoses, seega ainult püsivaiseloomuline ega karda kiiret moest minekut. Siin ei käsitte autor, erinevalt meie tänapäeva komöödaist, mitte olusid, vaid inimesi nende kitsamas ja ühtlasi sisimas olemuses.

Näidendi peategelased on noor raamatupidaja Karli Reinumägi ja ta „kasutütar“ lauluõpilane Silvi Enders. Karlit võib juba nimetada kangelaseks, niivõrt positiivseks - ennastohverdavana ja majanduslikult päris imetaolise vägitükiga toimetulevana on ta kujutatud autori poolt. Ainult ei tule sel vaikel sangaril näidendis võidelda kellegagi, ei kellegi muuga kui iseenesega, sest ta armastab salaja oma hoolealust Silvit, ei julge seda aga avaldada viimasele. Ka Silvil on võidelda ainult iseendaga, sest tema armastab salaja jälle kedagi teist, noort viiuldajat Arno Tetre. Nõustume nende tegelaste hingeliste sisesõdadega, valmistume pealtvaatajajana huviga jälgima psühholoogilist näidendit, seda enam, et autor tihendab peaaegu läbi kõigi kolme vaatuse dramaatikat iseenda joones, tuues juurde uusi pinevusele tüürivaid seiku, nõnda et oleme lõpuks küpsed vastu võtma traagilist lahendust, milles löödud meheks peaks osutama vaene Karli ja Silvilegi peaksid jääma vermed hinge.

Kuid üheteistkümnendal tunnil võtab mäng ootamatu ja päris tavalise õnnelikulõpulise pöörde — kõik pikk dramaatiline ettevalmistus ja sellekohased tihendused osutusid ainult nagu patrats unenäoks, mida ei oleks seesuguse lõpu jaoks tarviski olnud.

Kuigi nõndaviisi teose ehitus murdub, jääb ometi näidendi peomaduseks psühholoogiline mäng, mida peategelased peavad oskama anda nii tihedasti ja enamasti diskreetselt, et teos täiesti üle jõu käib maateatreile ning asjaarmastajate lavadele (mida ju peamiselt E. Haridusliit oma toodetega varustab).

Dialogid, pinnapealsed ja väheviilitud nagu nad on, ei lisa näidendile sügavusi, paiguti nad isegi häirivad situatsioonist loodavat meeleolu.

Näidendi struktuurivea tõttu jääb teos ainult psühholoogilise näidendi katteks, kuid sellenagi tervitatuks, sest et meie viimase aja lavakirjanduses, on psühholoogia, mis ometi nii ääretu huvitav võib olla, jäetud sööti.

B. K a n g e r m a n i „Kiki ja Mall“ on nimetatud näidendiks kolmes vaatuses, tõeliselt on siin näidendit ainult keskmises vaatuses, muu osa

aga on jant. Teoses on üks ainus tubli kuju, see on noor puuraiuja Tagalaane Margus, teised osalised on paljad skeemid, iseäranis aga linnanoorhärake Kiki. Siiski: Malles on ka oma jagu karakterit, liha ja verd, ja seda niivõrt, kui tal on vastasmängu Margusega ja kokkupõrkeid võorasemaga. Koosmängus Kikiga muutub ta aga tühiseks.

Lugedes teist vaatust ei saa kuidagi lahti päris kiusavast mõttest: sellist situatsiooni sama laadi kahe tegelasega, sama ilmastiku ja koguni dekoratsiooniga olen kuski varemalt kohanud, see on otse pealetükkivalt kõik tuttav-tuttav, tuletan meelde, Somerset Maugham'i näidendist „Töötatud maa“! Neid sarnasusi leidub mõningal määral esimeseski vaatuses ja eriti kolmanda vaatuse alguses. Ütleme, et tegu on ühtesattumistega, küll haruldase, kuid siiski saatuse imelikul teel võimaliku ühtesattumisega (et mitte süüdistada autorit plagiaadis) — aga seal, kus neid ühtesattumisi ei ole ja autor püüab nalja teha, seal langeb teos otse tunduvalt rõõpast teisale. Langeb janti, naiivsustesse, lapsikustesse ja banaalsustesse, et mitte öelda käredamat sõna. Ei, nali pole Kangermanil õnnestunud. Ta eelmine teos, rahvatükk, oli ühtlasem.

Robert Lukss'i „Õpetatud sulane“ on komöödia kahes vaatuses, Karl Abeni tõlge läti keelest. Tüki faabula on äärmiselt lihtne. Jõuka talu peremes toob linnast haritud noormehe enesele sulaseks. Perenaine ihkab oma tütrele haritud meest, põlgab aga sulast, kelle haridusest tal aimu pole ja kes tema silmis omab linnapoisi halba kuulsust. Tütar armub sulasesse. Järgneb perekondlik kokkupõrge ja lõpuks osutub sulane ülikooli lõpetanud arstiks (kes pärast sooritatud vaimupingutusi tuli lihtsalt maale end värskendama füüsilise tööga), kes samas vallas saab tohtrikoha. Lepitus, õnnelik lõpp.

Komöödial on oma tuumakene: ka haritud inimene võib teha põlatud kehalist tööd. Sellise õpetusega ei avastata meile aga küll mitte Ameerikat.

Miks see tõlge Haridusliidu poolt trükki on toimetatud? — Võimalik, et seepärast, et komöödia on kahevaatuseline, paras maapidudel segaõhtuil ettekandmiseks — ajaviiteks.

Lisaks 1933. a. ilmunuile on Haridusliidul käesoleval aastal ilmunud veel 2 näidendit — A. Tammanni ja A. Brigader'i sulest.

A. Tammanni „Sööed“ on näidend neljas vaatuses, kirjutatud ja välja antud materjaliks maalavadel iseseisvuse-päeva pidulikuks mälestamiseks. Otstarve on hea, kuid abinõud võiksid olla rohkem pühitsetud, silmas pidades just otstarbe üllust. Näidendi positiivne ülesanne ei ole ju kerge, valguskujude loomine on enamasti nõudlikum ja raskem tegu kui varjukujude esiletoomine. Ka näib A. Tammann kirjutavat liiga kiiresti: lühikese aja jooksul on „Sööed“ tal kolmanda näidendina avaldatud. Põhjalikuma ja süvendatud töötamise korral on raske nii produktiivne olla.

Näidendi tegelaskond on määravas kogus õppursõdurid ja nende ohvrimeele, enesest hoolimatuse ning tegude särastamine ongi teose mõte. Aine on hea, kuid teostus poolik. Kasulikum näidendile oleks olnud näidata rohkem tegu, luua situatsioonid ning olusid ja opereerida enam asjalikkusega kui võtta abiks selgitavaid sõnu ja tuuleisi kommentaare. Teo hinnanguid oskab toimetada pealtvaataja ise, ja see peabki jäetama publiku õiguseks, selles on viimase kaastegevuse allikas ja kontaktloomise alus.

Näidendi esimesed kaks vaatust rahuldavad teo ja tegevuse olemasolu poolest enam kui kaks viimast. Näidendi edaspidiseks edukaks-mõjuks jätkamiseks ei oleks ainuabinõuks paljas tegevus, küll aga pinevus, elamuste tihedus ja see kahekordne mängukude, mille poolest näiteks nii iseloomulik ja päris eeskujulik on Sheriff'i „Teekonna lõpp“: see traagika ja saatusliku markeerimine, mis „Teekonna lõpu“ paeluvaks tegi nüüdisaja publikule. Tõsi, Tammann ongi nagu teel sinnanpoole, ta laseb oma õppursõdureil bravuuritseta ja taotleb huumorit, kuid nii ühes kui teises ei ole ta hästi kodus; näidend läheb edasi lõdveneva s tempos, ja tekib mulje

kui vähikulisest järelytustusest, originaalse ja kogemusrikka asjaosalise maalingu asemel. Ma ei ütle, et sellise lavateose kirjutamiseks oleks autor pidanud tingimata ise õppursõdur või lahinguvend olnud olema, küll aga oleks olnud vajaline pinevam kaasa- ja sisseelamine ainesse ja kunstiline loovus. Näidendi lõpp kaldub melodraamasse, millega publikule tundmusi ette kirjutatakse; see on aga liigne ja lavateoses päris ülearune hoolekanne pealtvaataja suhtes.

„Söed“ on sedalaadi teos, mis nõuab väga suutelist ansamblit, näitlejaid, kes antud tegelasteskeemidesse omalt poolt valaksid karaktere ja kunstiliselt neid liha-verestaksid, nimelt neid noorukeid. Peale selle vajab tekst dramaturgilist prepeareerimist, eriti lõpuosas. Siis asetub näidend hoopis teise ning paremasse valgusesse. Kui palju aga maalavadel nimetatud nõudeid suudetakse täita, see on suur küsimus.

Anna Brigader'i lõbumäng 5 vaatuses „Suur saak“ on puht aja viitetükk ja jääb A. Tammanni teose kõrval varju. Ma ei võrdle neid teoseid ideelisel alusel, milles nad ei olegi võrreldavad, vaid kunstilisel ning tunnetuslikul tasemel, ja seal see teose varjutus toimubki.

„Suure saagi“ on tõlkinud M. Pukits, kelle tõlkimisvõimesse ei ole põhjust umbusklikult suhtuda. Olen lugenud rea M. Pukitsa tõlkeid käsi-kirjades ja need olid tublid. Vahest on aga Anna Brigaderi keel nii teravalt lätipärane ja nüanssides tõlgitamatu, et selle väärtusi ei saagi edasi anda; võimalik ka, et need keelelised isepärasused sisaldavad komöödia peamise võlu, mida meie nüüd enam ei näe ega taju — nõnda et sel kujul, nagu teos meie ees on, tuleb tahtes-tahtmata kõrgendatud nõudeid alla suruda ja võtta asja kesisena, naiivsena ja tuumakergena.

Sisuks on kolme paari armumäng metsakolkas Eesti-Läti piiril ja tegevuseks küla näitemängu tegemine naiivse sekeldamise ning askeldamisega, mille lõpul lisandub kahe juudist kontrabandisti kinnipüüdmine, mille tõttu kaks kehva peigmeest saavad rahade otsa ning abiellumisküpsks.

Teos on kirjutatud toonases rahvatüki laadis, pikatoimeliselt, monooloogidega, kergesti sõlmitud ja hõlpsasti lahendatavate intriigidega, sisaldab ebaasjalikke vahemänge, äraproovitud juudižargooni ja -nalja ning lapsemeelseid kentsakusi.

Kui lavastada see lõbumäng hästi teaterlikult ja häälestada nii tegelaskond kui eriti publik leplik-naaiivseks, kui luua distants, mida muidugi suudab ainult kunstierk ja mänguleidlik juht ning tegelaskond, siis vaadata läbi sellise stiiliprisma võib näidend pakkuda üsna kenakese vaatemängu, kus vorm on peamine.

Kuid taas on küsitav, kui palju mainitud vorminõudeid suudavad täita maa- ja väikelavad, kelle varustamine on Haridusliidu ülesandeks.

A. Adson.

Helmi Mäelo: Vallaslaps. Romaan. E. K. Ü. „Postimehe“ kirjastus Tartus 1934. 229 lk. Hind 2 kr.

Kui arvustus sama autori eelmise teose („Tänapäeva lapsed“) puhul rõõis nentida õige märgatavat vilumuse juurdekasvu puht-tehnilise oskuse alal, võrreldes 1928. a. ilmunud esikteosega („Isata“), siis seda suurema õigusega tohib rääkida kutsealalise vilumuse tugevnemisest siinvaadeldava teose puhul: „Vallaslaps“ on vormilt päris laitmatu oma sirgjoonelise, ülevaatliku ja tervikliku ainekäsitleusega. Sündmustik ei jookse kuski asjatult mitmesse harru laiali ega ole teost püütud rakendada liiga paljude omavahel võistlevate ideede teenistusse, vaid piirduakse õieti ühe ainsa ülesandega: vallaslaste päikesepaistetud elu kirjeldamisega. Tänu sellisele enesepiiramisele pole mitte ainult teose kunstiline mõju tugevam, vaid ka sündmustikust tuletatav moraal on tugevamini motiveeritud ning jätab sügavama mulje.

„Vallaslapse“ sündmustik pole kuigi keeruline. Peategelaseks on kaheksa-aastasena ematuks jäänud vallaslaps Eevi, kelle elukäiku kirjeldatakse lastekodus veedetud aastaist peale kuni kesk- ja ülikooli lõpetamiseni ja õnneliku abielu alguseni. Loomulikult pakub sündmustiku kõik iseenesest arvukaid ning järjest vahelduvaid võimalusi põhiküsimuse — vallaslaste kurva saatuse — mitmekülgeks valgustamiseks nii peategelase enese kui paljude kaaskannatajate elamuste kaudu. Näeme, kuidas lastekodusse kokku kandub väärtuslikku ning alaväärtuslikku inimmaterjali, kuidas see kirju kogu kasvab ühise tervikuna, kuidas arenevad üksik-eksemplarid, kuidas aja jooksul end paratamatult maksma panevad nii pärikkuse- kui ka kohanemisseadused, mäherdust osa etendavad loomupärased anded ning kalduvused jne. Lastekodu mitmepalgelist elanikkonda lähtekohaks võttes võimaldub autoril sündmustikule hiljemini liikuvust ja elulist usutavust anda, ilma et selle ühtlasi kannataks.

Tegelastest jääb Eevi alati keskkujuks, mille ümber koondub kogu sündmustik ja mis omavahel seob üksikuid enam või vähem esiletõstetud kõrvalkujusid, — olgu need siis suure vallaslaste-pere mitmesugused esindajad või väljaspool vallaslaste-maailma seisva seltskonna liikmed. Et peakujuks on täitsa usutava hingelaadiga andekas ja edasipüüja tütarlaps, siis pole kuigi raske lasta teda kokku puutada ka kõrgemaise ühiskonna-kihtidesse kuuluvate inimestega, et nendegi kaudu nii või teisiti valgustada teoses käsitletavat põhiküsimust. Ühtlasi võimaldab peakuju enda järkjärguline vaimne areng jälgida ka tema enda muutuvat suhtumist oma päritoluga seotud küsimustesse ja kaasinimestesse. Näeme teda sisemist jõudu ammutavat oma hea ema mälestusest, siis meelegibedusest, haavunud uhkusest, endamaksmapaneku-tahtest jne., kuni ta jõuab lõpliku hingelise ja vaimse tasakaaluni.

Vähim usutavana muidu nii tõepärase ja üksikasjuski nii veenvas teoses tunduvad Eevi isaleidmise ning armastatud noormehes oma venna avastamise episoodid, üldse teose lõpuosa; aga siingi on õnneks välditud nii liigest paatost kui ka sentimentaalset ülepaakumist ja needki peatükid jäävad antud raamides vastuvõetavaks.

Autori maailmavaadet ja ellusuhtumist iseloomustava joonena ei saa märkimata jätta „Vallaslapse“ optimistlikku põhitooni; aine kurbloolusest hoolimata valib ta peategelaseks positiivse kuju. Mäherdune tähtsus sel on nii teose kui lugeja seisukohalt vaadates, selgub kõige paremini, kui kujutleme, et peakujuks oleks paratamatult-hukkuv Kaarin, kuju, milliseid meil tegelikult ongi meelsasti käsitletud jutustavate teoste keskmiste kujudena küllalt sageli.

M. Sillaots.

Kaks noorsooraamatut.

Mait Metsanurk: **Mändide all.** Jutustis. Noor-Eesti kirjastus Tartus 1933. N. Mey illustratsioonid. 223 lk. Hind 4 kr.

K. A. Hindrey: **Kill Martuse lihavõtted.** Noorsoojutt. Illustreerinud autor. Noor-Eesti kirjastus Tartus 1933. 157 lk. Hind 2 kr. 45 senti.

Mait Metsanurga „Mändide all“ on jutustis laostunud ärimehes, kes enne elas toredas majas, võttis vastu ministreid ja välissaadikuid, tegi oma autoga läbisõite Euroopas ja veetis suvised toredais kuurortides. Nüüd, pärast pankrotti, on kadunud auväärt sõbrad, autod, teenijad ja majad, on jäänud ainult hädatarvilik majakraam ja kunagi juhuslikult naise nimele ostetud ehituskrunt aedlinna pealinna lähedal. Sinna siirdubki ärimees oma naise, poja ja kahe tütreaga. Asutakse elama ühetoalisse üürikorterisse hoovimajas ning alatakse oma krundil mändide all looma uut kodu. Ollakse alul nagu merehädalised tühjal saarel, ei ole midagi

peale töötavate käte ja visa elu- ning töötahte. Seda küll ainult isal, pojat Robil ja väikesel Hiljal, kuna ema ja vanem tütar Naat elavad nagu unenäos: küllap mõõdub kõik see praegune elu ja vaesus, nad ärkavad ühel hommikul jälle endistena toredas linnakorteris, kus olid kolm teenijat, autojuht ja kojamees. Kuid see ei ole unenägu, tuleb pikkamööda harjuda uue eluga.

Isa ja poeg, nendega ühes ka noorem tütar Hilja alustavad majakese chitamist krundil. Müüakse osa krundil kasvavaid puid — nii saadakse algus. Palju tuleb aga laenata, kord naelu, kord muud materjali, isegi tööriistu. Töö tuleb aga teha endal, kõik omade kätega. Siin omal krundil töötades, igal sammul pettudes ja õppides, raskusi ületades ja saavutuserõõmu tundes veedavadi lapsed suve. Vahepeal vigastab Robi käe, kistakse mõneks ajaks tööst eemale, kuid sügiseks on oma majake ometi valmis — kallis ning üliarmas, sest on oma töö. Laste rõõm on aga iüirike, sest ühel päeval teatab isa, et maja tuleb ära anda: ehitusmaterjali-laost on kõik peale seinapalkide, mis saadi omalt krundilt, võlgu võetud. Nüüd on ladu pankrotti jäänud ja uued omanikud nõuavad võla tasumist. Majake müüakse, lastele ei jää muud kui mälestused tööerõõmudest, kogemused eluvõitlusest ja karastatud visadus. See oli siiski ilus suvi seal mändide all — tunnistatakse lõpuks.

Pärast läbilugemist paned raamatu käest raske südamega. Jälgisid küll innuga laste tööd, tundsid rõõmu nende saavutistest, kuid lõpuks leiad, et see raamat ei ole kiidulaul tööle, ennemini küll arvustus, et töö nii vähe end tasub ning hindamist leiab ja et hinnatakse ainult raha ning jõukust. Enne olid Kuristetele lahti kõik ukсед, neil oli palju sõpru ja häid tuttavaid, nüüd vaadatakse neist mööda ega tunta neid, mõnitatakse ning parastatakse, kui nad vajavad abi või laenu. Isegi arstid on jöhkrad, nõuavad enne raha, siis alles arstivad Robi kätt.

Pedagoogina tahaks näha sellises noorsooraamatus rohkem päikese-paistet, optimismi ja tasu tööle, kuigi elu seda iga kord ei anna; ometi nõuab seda noorsoo ideoloogia. Robi ja Hilja peatuvad sageli kidura kääbusmänni juures, mis vaatamata sellele, et on teistele alla jäänud, ikka visalt edasi elab. Sellest männist ammutavad nad julgust, jõudu ja visadust. Kuid nii väga tahaks, et lapsed ei vaataks kidurat kääbusmänni, vaid uhket puud, mis eluvõitluses peale jäänud ja võimsalt oma latva taeva poole sirutab. Siiski peab mõnma: kuigi raamat käsitleb elu varjupoolset palet, lõpeb ta positiivse akordiga — lapsed tunnistavad, et see oli kõige ilusam suvi nende elus.

Hoopis päikesepaistelisemast maailmast on pärit teine raamat. K. A. Hindrey „Kill Martuse lihavõtteis“ käsitletakse teotahelise poisikese seiktusi lihavõtte-koolivaheajal. Kill on asuniku poeg, kes on visa sportimisega kasvatanud enese kidurast lapsest tugevaks poisiks. Tal on silma ning avarat pilku elule ja loodusele. Arenenud kõlbla meelsusega astub ta julgesti võitlusse rõõvkalapüüdjate ja salaküttidega, tuieb neis võitlusis võitjaks ja saab ka tasu.

Jutustis on küllalt põnev ning seiklusrikas, täis noorsookohast romantikat. Füüsilise jõuga saadakse võit rõõvkalapüüdja üle, mõistusega tabatakse salakütid. Igal pool näitab väike Kill kiiret otsustusvõimet, mehisust, julgust ja kõlblaid tõekspidamisi — need on vourused, mis kasvaval noorsool päevaprobleemideks ning ideaalideks. See on üheks noorsooraamatu väärtuseks. Sinna juurde tuleb veidi „eksootilisi“ seiklusi, nagu kalapüük, toitumine metsas tule ääres enda valmistatud roaga, jälgede otsimine, ootamatud olukorrad jm.

Onu Hüüp, autori teisik, on poisi isalik sõber ja nõuandja, kes teda juhib looduse juurde, mõistab tema teotsemisindu ja juhib seda isegi kõrvvalt. Kalapüük, jaht, loodusekaitse — vaevalt suudaks keegi teine nendest nii soojalt kirjutada, kui teeb seda vanameister Hindrey.

Raamatut kaunistavad autori joonistatud pildid, lihtsad, kuid tabavad. Mõlemad raamatud on kauniks lisandiks meie kehvale algupärasele noorsookirjandusele.

J. Parijõgi.

Eesti romantika panoraam uues väljaandes.

M. K a m p m a n n : Eesti kirjandusloo peajooned. Teine jagu. Kolmas ümbertõttatud trükk. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1933. 260 lk. Hind 3 kr. 50 s.

Ega ainult loovkirjanikud ümber ei tööta oma töid. Veelgi tungivalt on kirjandusloolased, need eruditsioonispelgad, sunnitud oma ehitiste revideerimisele ja kohendamisele. Seda vajadust on M. Kampmann silmas pidanud, asudes oma valmisvalemite uuendamisele.

Kõik voolab...

Aegsamalt kui keegi muu eesti kirjanduslike püüete kogujaist ja korraldajaist on M. Kampmann jõudnud suure panoraamikavatise täitmisele. Kolm köidet *Eesti kirjandusloo peajooni* tunnistavad ta tüseda asjaarmastuse arrivismist. Tõsi küll, nende kolme köitega pole ta veel oma kogukavatist saanud katuse alla. Tuleb veel oodata ta elutöö viimse osa valmimist. Aga vaadake, millele ta on ühtlasi pidanud mõtlema enne viimse punkti panekut: oma varasema valmistöö päästmisele vananemisohtudest!

Hoolas ja valvas, töötud puhkeiga põlases on M. Kampmann käsile võtnud enne kõike oma *Peajoonete* teise osa „kohandamise kirjandusteaduse uuematele seisukohtadele“. Selle romantilise osa esimene trükk ilmus 1913. a., teine trükk 1921. a. Avameelselt annab autor nüüd kolmanda trüki eesõnas aru iseseisvuse-aastail teritatud kirjandusloolise mõtlemise ja ütlemise edusammudest. „Viimasel aastakümnel,“ konstateerib ta, „on Tartu ülikoolis ergutatud uurimisind jõudsasti arenanud eesti kirjandusteadust.“ Uute avastuste tagajärjel on senised teadmused laienenud paljude isikute suhtes meie kirjandusloos, nii mõnedki endised seisukohad ja arvamused on pidanud maad andma ümberhinnanguile. Ühtaegu on arenenud ja täpsustunud meie kirjanduslooliste tõdede sõnaline väljendusviis. Kõik see on Kampmanni käsiraamatu algkuju (ühes teisetrükkilise konservatismiga) surunud vananemis-seisukorda, nii et see autori enesetunnistust mõõda paguti juba mõjub eksitavalt. Aga Kampmannil on küllalt reaalsuseärrksust selleks, et üritada oma ehitise ja vooluseadeldise ajakohast uuendamist.

Loobumata oma töö etterajatud raamidest, aga kriitilisemalt kohandades oma aineistiku ja paremini rakendades oma menetlusviise — nii tahab M. Kampmann uuesti mälestusse kutsuda eesti romantilise voolu vaatemängu. Ta varasemat põhikavatist võrreldes praegusega näeme, et vähemalt panoraami äärjoonte kujundamist kannab peamiselt sama inertsjõud nagu ennegi. Aineistiku jaotust ja juhtivate pealkirjade ilmet puudutavad muudatused ei erine väga palju endisest. Tarbekohased ja õigustatud on igatahes need muudatused. On jäänud paika pidama 352 lehekülge; seal püütakse 1933. a. toime tulla 260 lehekülgega. Tõsi küll, uue väljaande kaust ja tähepind on mahukam kui eelkäinud trükkides. Aga sisulise laiutamise redutseerimine on kummatigi ilmne. Asjaliku kokkusurumise tahe seletab näiteks nii etteküündivaile nimedele nagu Koidulale või C. R. Jakobsonile jagunenud mõõtkava kahanemist: kui Koidula vaatlus veel teises trükkis vajas 27½ lehekülge, siis piirdub vastav peatükk kolmandas 21 lehekülgega; kui Jakobson enne jõudus romantikasse 17 leheküljel, siis on sellest nüüd järele jäänud 8 lehekülge. Tegelikku kokkuhoidu on saavutatud mitmesuguste kärbetega. On kustutatud asjades ja inimestes objektivse kirjellduse laadist kõrvale kalduva ilmega vahelerääkimisi, nagu seda varemalt võis leida kas või Koidula sissejuhatuses: „Oleme Eesti olude kirjelldusega pisut ette rutanud, et näidata, kuidas Eesti rahvuslik vaim laiema-

tesse kihtidesse pääses. Nüüd pöörame ärkamise aja kirjanikkude juure tagasi.“ Märkame ühtlasi, et kärbeta eesmärgiks on objektiivsemaks taltutadada endist kaasailutsevat tooni ärkamisromantikat esitades. Kadunud on läbimurdva kriitilise tunnetuse ja kainema sõnastusloogika teelt sährased karakteristikaliialdused, nagu need Kampmanni käsiraamatut ehtisid veel 1921. a.: „Kreutzwald on Eestis esimene geniaalne luuletaja, kellele muusad eluajaks truuks jäid.“ Kreutzwaldi kõrval Koidula „helistas vägevamini kui ükski enne teda Eesti luulekannelt“. Nüüd on see öeldud lühemalt ja lihtsamalt: ühendavast ühismõistest lähtumine: algkujuline sõnastus „Romantismuse olu ja tundemärgid“ on asendatud „Romantismi olemuse ja tunnustega“. Lisandatud on teine sissejuhatav peatükk „joontega eestlaste ühiskondlikust elust teopõlve ajal“. Varemini antud seoses Faehlmanni käsitlusega, on need sotsiaalsete tingimuste jooned nüüd ümber paigutatud eeldustegurite kohale (ja seda mitte ilma täienduseeta prof. H. Kruusi allikast). Eesti romantilise voolu tegelaskond, nagu see kord Kampmanni poolt koostatud, on püsinud ka praeguses korralduses; mõnevõrra muutunud on esinduslikud mõodusuhted. Paistab silma Kreutzwaldile varutud lehekülgede arvu kasvamine. Paisutuseks on siin *Kalevipoja* käsitus. Teiselt poolt on nii vanema kui noorema ärkamisaegse kirjanikupõlve esindamisel märgata kokkutõmbamisi. Hülgavamaks ohverduseks on J. Kõrvi nimesildi kõrvaldamine nähtavalt kohalt ja ta halva osa meenutamise hoopis mõõda minnes (nii kahtlase pseudoromantiku oli M. K. erru tagandanud juba oma käsiraamatu teises trükis). Sellevastu on G. E. Luiga kui järelromantiku nimi nähtavamalt esile kergitatud. Kelle tähendust nii siis on sõrendatud, kelle kahandatud, kes aga Kampmanni vaatenurgast kahtlematuks suuruseks peetuna ikka hülgab „romantilise jutustava proosa hari-punktil“, see on Elisabeth Aspe — ei mingit mahulist mahatingimist.

Üldiselt näikse selle uue väljaande eesmärgiks olevat laiuldasa läinud esituse tihedam koondamine, kuna ainetiku esmakordne läbimine 1913. a. täitis „Esirinnas sammub aga L. Koidula“.

Kindlasti ei hinda M. Kampmann liigsõnalisust ja pittlikku kenitlust enam asjalik-teadusliku proosa väärtuseks. Nagu ebapaslikust klišeest on ta loobunud näiteks C. R. Jakobsoni kasvua ilustamisest lahke lugeja tunderaviks mõeldud sõnakõlksudega: „Siin vaikes ja vabas looduses, haljendavate aasade, lõhnavate lilled ja kohisevate metsade keskel lendasid tema lapse, poisikese ja nooremehe aastad mõõda.“ Selle asemel loeme nüüd: „Kõstrimajas, ümbritsetud vaikesest ja kenast loodusest, mõõdusid C. R. Jakobsoni lapse- ja nooremehe aastad.“ Kahjuks pole samal määral sõnastuse asjalikustumisega täpsust võitnud Jakobsoni romantilise elutunde karakteristika. On kiusatus küsida: kas see kirglikult positivistliku teo-inimese originaal (K. teab kõnelda koguni Jakobsoni „demagoogiast“) oma põhiolemuselt üldse oligi romantik? Või oli ta isiksuselementide kihitumises romantika vaid pinnaliseks mõjustiseks? Või kasustas ta hõiskavat tsaarijumaldamist, rahvuslikke minevikupärimusi, oleviku varjudest ihaldavaid tulevikukujutlusi, teiste entusiasmi peamiselt oma reaalpolitiliste võimusihtide suunas? Kampmanni käsiraamat jääb ka oma viimases redakt-sioonis selgemat vastust võlgu neile küsimustele. Ilmsed on Kampmanni esituses Jakobsoni vaimulaadi võnked võimuiha ja tõsiasjade arvestamise vahel, ta suletegevuse loodusteaduslik ja ühiskondlik-politiline kallak, mitte ta võitlejaloomuse kuuluvus pärisromantilisse voolu.

Katse ühte või teist autorit eluloolisel teel mobiliseerida romantika lipu alla jääb iseenesest poolikuks. Satub hõlpsasti vastuoludesse. Vaatluse raskuspunkti nihutamine eluloolt teosteloole — see on moodsa kirjandusteaduse juhtivamaid printsiipe. Sarnasustunnuste ja eristumärkide otsimine kirjanduslikust tegevusest on otsustava tähendusega kriteeriumiks. Seda suunavõtet on ka meie kirjandusloo väsimatu veteraan püüdnud kodundada oma ainetiku senises ebatasases majapidamises. Aga elu- ja teos-

looliste proportsioonide korrastamine, vastuoluliste elementide piiritlemine ja kirjandusliku andega sidestamine, võimete astmevahelduse eraldamine asjaomase autori eri arenemisjärkudes — see pole kahjuks nüüdki Kampmanni tugevamaks pooleks. Ta tugevamaks pooleks on mitmekülgset kogutud ainekiterohkus. Võib lisaks öelda, et ta eesti romantikute käsiflus nii väljendusstiililt kui sisuliselt läbitöötamiselt on muutunud realistlikumaks kui enne. Olgu siis küsimus reaalseste isikute ettetoomisest või teoste-tootmisest, kirjanduslikest kujudest.

Eesti kirjanduslugu õpetades on M. Kampmann kogu aeg juurde õppinud. Ta on oma tööd täiendanud küll teiste avastusi kasustades, küll ise oma tähelepanekuid edendades. Oma seisukohtade uuendamises on ta olnud pigemini tinglik kui põhjalik. Oli nende ridade kirjutaja näiteks Koidula *Ojamöldri* ja tema *minnia* tõestanud ühe ununud saksa tosinateose vabaltõlkeks, siis pole Kampmann sedagi avastust oma panoraamis jätnud arvestamata. Nagu vastukaaluks petliku loo halvenenud tänapäevasele hindamisele säilitab ta küll veel aimamatute lugejate üllatuse „värvikast tegelaste karakteristikast ja plastilisest justustusviisist“. Aga kõrvallehekülge ei ehi enam endiselt reproduktsoon *Ojamöldri* tiitellehest nagu mõnest peateosest. Edasi töötava uurimisprotsessi surve! Selle surve all on Kampmann pidanud käest andma rea trükkist trükki kallistatud eelarvusi. Teiste ja uemate eeltöid assimileerides on tal rõõm olnud isegi lisandada pedantselt usalduslikke detaile. Ei rahuldu ta uues väljaandes enam ligikaudse väitega, et Jannseni kodu Tartus oli eesti elu keskuseks: ka majanumber (Tiigi t. nr. 32) on kaasa suletud pisiasjaliku täpsuse eest hoolitsemise näide *Peajoontes*.

Kõiki Kampmanni kirjandusloolise konservatismi ja ettevõtetud muudatuste suhteid pisiasjusse jälgida — see võiks vist ainult lugejat-spetsialisti huvitada. M. Kampmann pole laisk olnud ei asjatut ballasti kõrvaldades ega uusi lisandeid sisse tuues. Lisandite liigist on suuremaks edusammuks paljude teoste allikakriitilise mõistmise sissetöötamine, nii ideoloogilisi kui ka vormilisi elemente haarava eritelu täienemine.

Teoste algupärasuse ja kunstiväärtuse hindamine oli siamaani Kampmanni biograafilis-ajaloolise vaatlusviisi lünklikumaks pooleks. Kõige põhjalikumalt on uue väljaande jaoks ümber töötatud küll Kreutzwaldile kuuluv peatükk. Siin on Kampmann oma isiklikke töötulemusi võinud õnnelikult ühendada uuema kirjandusloolise kooli uurimustega (Suits, Anni, Säärits, Tohver, Holberg). Kaua oli Kampmann kõhelnud Kreutzwaldi *Kalevipoja* ümberpaigutamisega rahvaeepika vallast (oma *Peajoonte* esimesest jaost) romantiliseks rahvaeeposeks. Nüüd on see uuenduslik vaatenurga muutus ta ehituskavas viimati läbi viidud. Teiseks suuremaks nihutuseks on *Lembitu* käsitluse teine tase. Väiksemad libisemisi on ümbertöötajale siiski juhtunud ka ses õnnestunud peatükis. Kreutzwaldi elulooliste detailide koostisest mainiksin eksituseks Kaarli „vana mõisa-teenri“ Kotlepi — revisjonilehed näitavad, et see Aida-Vidri sõber oli siis võrdlemisi noor mees. V. Reimanile tugineva Kampmanni järgi on Kreutzwaldi vanemad Hageri kihelkonda Ohulepa mõisa kolinud 1819. a. — Kreutzwald ise teab, et ta Hageris ühest pulmapeost on osa võtnud juba 1818. a. (vrd. *Der Ehsten abergläubische Gebräuche*). Kampmann laseb Kreutzwaldi ülikooli-vaheaegadel Ohulepas kohata Jakob Fischer'it — aga Kreutzwaldi uueks puhkekohaks ta üliõpilaspõlves oligi ju Viisu mõis. Viuldava Jakobi „ossianlikuks“ otsustamise Kreutzwaldi nooruslikus proosakatkendis olen võtnud tagasi.

Lähemalt detailküsimustesse andumata ei saa vaikides mööduda ühest silmatorkavast loogilisest vastuoksusest Kampmanni ainekute praeguses rühmituses. *Kalevipoja* kui eepose käsitus üle kantud romantilise voolu, oleks järjekindlaks menetluseks vististi olnud ka Faehlmanni müüt-muistendite vaatlust paigutada samasse ühtekuuluvusse. Sisaldab „enam-vä-

hem rahvaluule aineid“ ometi ka Kreutzwaldi *Kalevipoeg*. Tõsi küll, Faehmanni müüt-muistendite eritlus pole veel öelnud viimast sõna nende sugemeliste suhete ja kirjanduslikkude mõjustiste kohta. Romantiline videvik ta *Koidu ja Hämariku* ümber, ta *Endla ja Juta* kuupaistelisel kõrgendatu- luulekarakter pole veel päevselgeks selgitatud (D. Palgi stiilikriitiline katse ligines alles küsimusele). Sellest ehk ebatasasus Kampmanni menetlusviisis. Mõnevõrra omapärane on ka ta teisalt arendatud eeltööde arvestamine ja mittearvestamine. Hea küll, Kampmann ei pööra tähelepanu sellele, mis *Piibu jutust* on uudist lausunud. *Kriibus-Kraabusest* ei pane ta ometi paljuku teatada, et see on J. P. Hebel'ile nõjatav anekdoot; selle juures vaikib ta allika esimesest avalikust paljastajast. Väike vana nõrkus, kes-teab, või iseseisev jõudmine samale allikale?

Igatahes tohin oma tööka ja ärksa vanema ametivenna auks seda tunnistada, et ta nüüd võõra töövilja omandamist üldiselt näitab märksa hoolikamalt kui varemini.

Suuremat mõõtkava haarav kirjanduslugu on kompleksne töö oma koostiselt. Kampmanni kogu ehitise ja vooluseadeldise kõigi üksikosade eksamineerimine ei mahuks lühikese arvustise raamidesse. Raskemaise sünteesiküsimustesse süvenemine („salvamine“) poleks küll kaugelki mitte üleaurune. Aga tulgu teine ja katsugu kirjandusloolist nähtustikku ja põhjustikku pragmaatilisel paremini sidestada, kui see on õnnestunud Kampmannile! Esiotsa rahuldab M. Kampmann oma laialeviskumise koondamise ja täiendavate eneseparandustega veel täitsa võistlusvõimeliselt seda ülesannet: kes palju toob, toob igapähele midagi. Abiturientide ettevalmistuses ja ülikoolitöös on ta *Eesti kirjandusloo peajoonte* teise jao kolmas-trükk kindlasti eelmistest tervitatavam.

Gustav Suits.

Elmar Muuk: **Väike õigekeelsus-sõnaraamat**. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1933. 459 lk. Hind 2 kr. 50 s.

Möödunud aasta sügissemestri ajal ilmus kauaoodatud õigekeelsuslik käsiraamat „Väike õigekeelsus-sõnaraamat“, koostatud tuntud keeleteadlaste autoril Elmar Muugi poolt. See raamat sai laialdase levingu osaliseks. Seda tellisid eeskätt õpetajad, koolid ja õpilased, sest raamat osutus neile hädavajalikuks õppevahendiks.

E. Muugi „Väike õigekeelsus-sõnaraamat“ sisaldab järgnevad osad: 1. Tähtsamad õigekirjutuslikud juhised, 2. Sõna muutevormide tuletamine tema põhimuuteist, 3. Sõnatüübigistik, 4. Sõnastikuosa ja 5. Tähtsamad kohanimed. Kaks esimest peatükki selgitavad õigekirja olulisemaid küsimusi. Võrrekelsete nimede kirjutust, sõnade kokkukirjutamist ja käändning pöördvormide tuletamist, esitades sellega kokkusurutult praktilisi õigekirjutuse juhendeid sõnaraamatu tarvitajaile. Erilist tähelepanu väärivad vene ja kreeka isikunimede kirjutus, kus antakse kõigile vene ja kreeka tähtedele vasted ladina alfaabedist (lk. 16—17). Nii on siin antud võti vene- ja kreekakeelsete nimede kirjutamiseks. Õigekirjutuslikkude juhiste osas oleks võinud riivata ka reksiooniküsimust, et leksikoni tarvitaja tähelepanu juhtida õigete käänete kasutamisele teatud verbide puhul.

Sõnatüübigistiku on autor järjestanud oma grammatikas püstitatud deklinatsioonide ja konjugatsioonide alusel. Et Muugi muutkonnad on üldist tunnustamist leidnud nende otstarbekohasuse tõttu, tuleb tema sõnatüüpide järjekorda õnnestunuks pidada. Kõik noomenid ja verbid on Muuk koondanud 1166 sõnatüüpi. Tüüpid arvuga on autor ilmselt liialdanud. Paljud sõnatüübid on üksteisega nõnda sarnased, et neid võib ühendada (näit. *oda* ja *loda*; *kala* ja *ala*; *tera* ja *kerä*; *heli* ja *pali*; *õel* ja *aus*; *mustjas* ja *jõukas*; *kõver*, *ilus* ja *vilets* jt.). Moodustatud vormide hulgas leidub sõnakujusid, mille tarvitamist ei saa kuidagi pooldada ega lubada. Jälgigem, näiteks.

ainsuse sisseütlevat: 'pissi, 'helli, 'lõppu, 'rotti, 'nässi jm. Kellele meenuks, et nende vormide nimetavaline kuju on: *pisi, heli, lõbu, rodi, näsi?* Grammatilistesse reeglitesse ei saa ju iga sõna painutada, kui vähegi arvestame oma keeletunnet.

Sõnastikuossa on Muuk koondanud tarvitavamad liht- ja liit-sõnad. Loomulik, et pole kerge eraldada tarvitatavamaid sõnu vähemtarvitavaist. Siin võidakse loendada suurel arvil puuduvaid ja ülekaruseid sõnu, olenedes seisukohast, millest sõnaraamatule lähenetakse. Nagu „Väikesese õigekeelsus-sõnaraamatu“ eessõnast nähtub, on vaadeldav leksikon määratud peamiselt koolidele. Järelikult peaks Muugi koostatud sõnastik sisaldama peamiselt neid sõnu, mis on seoses õppetööga alg- ja keskkoolis. Sellelt seisukohalt sõnaraamatut vaadeldes selgub, et autor on üldjoontes märki tabanud. Kui aga kontrollida Muugi sõnastikku mõne õppeaine vaatevinklist, siis võib registreerida kaunis rohkesti puuduvaid sõnu. Iseäranis paistab silma, et paljud kirjanduslikud oskussõnad on välja jäänud, nagu *epiteet, metonüümia, perifraas, sünekdohh, tektoonika* jt. Samuti puuduvad „Väikesese õigekeelsus-sõnaraamatus“ mitmekümned sõnad, mis esinevad kirjandusteoses. Nii otsime asiattult Muugi sõnastikust järgnevaid Suitsu „Tuulemaa“ laulude sõnu: arabesk, deemon, eeleogia, esplanaad, helletama, heliotroop, hellitlema, huljuma, hõllaus, hõng, häitsma, ihitaja, inspiratsioon, kimplemine, kund, meski, oit, raatmaa, rituaal, roobitsema, suljuma, trubaduur, tõstlema, umming, ungas, urang ja vakatav. Ei saa müüdi nõuda, et kõik loendatud sõnad, millest osa on murdelisi, peaksid leiduma leksikonis. Ometi tundub nii mõnegi mainitud sõna puudumine üllatusena. Täiesti peaksid „Väikesest õigekeelsus-sõnaraamatust“ kui kooliliste ülesannetega käsiraamatust välja jääma: *hoor, hoorama, kusi, libu, sibi* jms. Sõnade seletused enamasti täidavad oma ülesannet, kuid on paiguti liiga kaused.

VÕS-us leidub ohtrasti rööpvorme, nagu *kuskil ~ kusagil, lukksepp ~ lukussepp ~ lukusepp, žiuro ~ dziuro, vastuolu ~ vastolu, seniit ~ zeniiit* jm. Siin oleks pidanud autor küll konsekvantsem olema ja paljud paralleelvormid ära jätta. Raamatu plussiks on mõnede uute tarvitusel-olevate sõnade esitamine (*bridž, pidžaama* jt.) ning sõnatähenduste laiendamine (*helge 'hele, selge'*). Eluõigust tuleks anda aga sõnale *täiduma* 'täide minema', sest *täituma* on tähenduslikult üle koormatud.

Lõpposa *Tähtsamad kohanimed* pälvib erilist tähelepanu, sest see osa puudub suure õigekeelsus-sõnaraamatus, ja pealegi valitses seni kohanimede kirjutamises, hääldamises ja käänamises täieline ebauhtlus. Kohanimede sõnastik on autori poolt koostatud asjatundlikult ning õnnestunult. Kahtlusi tekitavad vaid harvad üksikjuhud. Nii võiks eelistada sõnakujusid *'Vollvet'i, Häädemeestele* ja *Hüüdu* (jaam) VÕS-us esitatuist *'Vol'tvet'i, Häädemeestesse* ja *Hiiule*.

Kas ei võiks VÕS-u edaspidistes trükkides arvesse tuua ka tähtsamate eesti ja välismaa suurmeeste (kirjanikkude, kunstnikkude, teadlaste jne.) perekonnanimed? See aitaks kindlust, selgust ja ühtlust tuua nende nimede tarvitamisse.

Vaatamata väikestele puudustele rahuldab E. Muugi „Väike õigekeelsus-sõnaraamat“ täiel määral keeletarvitajaskonna nõudeid. Eriti teretulnud on kõnesolev leksikon nüüdisajal, mil laiemais ringkonnis ollakse sageli kahevahel, mitte teades, missugust sõnakuju tuleks tarvitada ja teistest rööpvormist eelistada. Muugi sõnaraamat võimaldab kiiresti orienteeruda tegelikes keeleküsimusis ja on suureks kaasabiks emakeele omandamisel nii õppivale noorsoole kui vanemale põlvele. „Väike õigekeelsus-sõnaraamat“ on praktiliseks õppevahendiks kõigile keeletarvitajale.

K. Mihkla.

Ja an Aineloo: Eesti keele õigekeelsusreeglid. Ortograafiline käsi-
raamat: sõnastik (10000 sõna), käänmis- ja pöörmistabelid, geograafilised nimed,
uute ja võõrsõnade seletus ning õigekirjutus, rahvusvahelised väljendid ning
võõrkeelsed tsitaadid. Noor-Eesti kirjastus Tartus 1933. 342 lk. Hind 2 kr.

Olgu kohe öeldud, et teos väikesel määral elustab eesti „rahvuslikku“
traditsiooni — võitlust lõuna- ja põhja-eesti keele vahel. Nii on tekstis
eelistatud mõningaid vorme, mis on senini ühis- ja kirjakeeles tavaliselt
kõrvale jäetud. Seega tuleb teose kasustajal arvestada asjaolu, et vormid
mis näit. Räpinale auks ja uhkuseks, võivad põhja-eestlasele ning ühiskeel-
lasele teha „südamevalu“. Juba kaanel puutuvad silma *käänmis-* ja *pöör-*
mistabelid, hiljemini tekstis esinevad ainult lühemad vormid *keelma-*,
käänma-tüüpi, sõnastikus siiski ka tavalised *keelama*, *käänama* (*käänma*
puudub, *pöörma* ja *pöörama* puuduvad mõlemad), muidugi tuttava *hää*,
pää kõrval kirjutatakse ka *säädus* („Autori õigused säädusega kaitstud“),
mis seni pole olnud lubatud (sõnastikus *säädma* ja *seadma*, kuid ainult
seadus). Näib, et esimeses, õigekeelsuslikus osas on veel pärast sõnastiku-
osa toimetamist siintoodud paralleelvormide kasuks toimunud radikaalne
käsi. Jättes kõrvale sümpaatiaküsimuse, tuleb ebatavaliste paralleelvor-
mide koolikäsiraamatus eelistavalt esitamine vist küll lugeda ebaotstarbe-
kohaseks. Hiljemini näeme veel lühikesi mitmuse partitiive sõnatüübigi,
kus seda harilikult ei tarvitata, näit. Mütoloogilisi *nimi* pro *nimesid*, kus pi-
kema lõpu kasuks räägib küll ainult ilmekuse küsimus. Üldiselt rõhutab
autor siiski võitlust murdeliste vigade ja murdeliste keelevääratuste vastu.

Teose koosseis on õige mitmekülgne (allakirjutanu numerat-
siooniga): 1) Grammatiline osa (98 lk., ilma üldpealkirjata), 2) Sõ-
nastik (201 lk.), 3) Rahvuste nimed (1 lk.), 4) Eesti kohanimed
(6 lk.), 5) Maadete aduslikke nimi (5 lk.), 6) Mütoloogilisi
nimi (3 lk.), 7) Uute ja võõrsõnade seletus (7 lk.), 8) Rahvus-
vahelised väljendid ja võõrkeelsed tsitaadid (14 lk.). Leiame
igatahes juba alade poolest minimaaltarvidustest ülepakkumist.

Grammatiline osa on erakordselt suur, mida õigustab küll
teose pealkiri (viimane oleks õigustanud koguni piirdumistki ainuüksi reeg-
litega). On esitatud mitte ainult oodatavad õigekirjutuse juhised, vaid pea
terve kokkuvõtlik grammatika (peale lauseõpetuse). Loomulikult on eri-
list rõhku pandud sõnade käänamise ja pööramise juhistele, peale teoreet-
tilise käsitluse esitades veel üle 30 lk. tabelleid. Selle kõrval puutub oma
tiheduse ja küllusega silma tuletusõpetus. Üldise mulje põhjal näib, et sellise
materjalirohkuse tõttu vaevalt kergesti leiab vastust üksikule juhuslikult
tekkinud küsimusele, vaid et esitis sobib rohkem keelekursuse süstemaati-
liseks läbivõtmiseks iseõppijaile või ka koolis, olles nii siis lihtsustatud
keeleõpetus.

Üldise põhjalikkuse taotluse kõrval puutub kergesti silma, kui mõni
igapäevane küsimus on leidnud väheldast tähelepanu. Näit. loendatakse
kirjamärkide tarvitamise juhistena juhtusid, kus teatavat märki tarvitatakse
ja kus mitte, kuid juhtudena, kus punkti ei tarvitata (lk. 9), nimetatakse
ainult (meeter)mõõtude lühendeid (*m*, *kg*) ja rahvusvahelisi sümboleid
(*N* — Nord, *r* — raadius), nimetamata on aga punkti mittetarvita-
mine tavalistes kokkukirjutatud suurtähelistes lühendites (*EKS*, *ERM*, *APS*),
samuti sõnalühendite ühendamisel käändelõppudega (*lk-l*, *nr-d*, *gen-i*). Ses
suhtes näib, nagu oleks kasutatud allikate seas tähele panemata jäänud
rida Akad. Emakeele Seltsi juhatause poolt väljatöötatud ja avaldatud reeg-
leid sõnalühendite ja märkide tarvitamise kohta (vt. Eesti Keel 1932).

Liialdus on (siinsete näidete suhtes) väide (lk. 41 all): „Ärge öelge:
Ta rõõmustas ennast, vabandas ennast..., vaid: *Ta rõõmustus, vaban-*
dus...“ On küllalt väidetud, et paljudes *ama-*verbides, millel on elavas
keeles niihästi transitiivne kui intransitiivne tähendus, intransitiivse tähend-

duse märkimiseks *uma*-refleksiiv on tarbetu. Intransitiivset võib ju *a*-liselgi kujul küllalt tarvitada ilma objektita (*ta röömustas, kummardas, vihastas*), transitiivset aga eraldaks objekt (*kurvastas teda*).

Uuendusena olgu nimetatud senise reeglipärase *j*-kaolise superlatiivi *kurim, tühim* kõrval (lk. 47) ka *j* püsiga superlatiivi esitust (*kurjim, tühjim, valjim, soojim*). AES-i koosolekul (22. X 1933), kus hr. Ainelo esines vastava ettepanekuga, arvas sõnavõtjate enamik küll soovitavaks *j* püsi *i* ees lubada, kuid siinses väites, et *i* eest võib *j* kaduda, on siiski kaugemale mindud ja *j* püsi antud reeglina ning *j* kadu lubatuna. Uudisena väärib tähelepanu ka (lk. 45 all) *Idi*-sufiksi tootsamakstegemisetpanek (*eestildi* = eesti keeli) ja senise komparatiivse tähendusega *-ndama* kõrval tähendusfunktsiooni jaotuse kava *-ldama* ja senise *-stama* vahel.

Käsiraamatu kõige suurem osa — sõnastik — esindab puhtal kujul õige kirjutuse sõnaraamatut. Mõne üksiku sõna seletused, nagu: *adressaat* (kirja saaja), *adressant* (kirja saatja), *messing* (valgevask), *ööp* (ööpäev) jm., esinevad väga harva ning ei muuda kuidagi üldist pilti. Selle asemel on grammatilisi vorme antud ülikülluses, noomenitel peale nominatiivi 6 käänat (gen., part., illat. ainsuses ja mitmuses), verbidest aga peale *ma*-inf-i veel 20 vormi, nende seas ka teo- ja tegijanimi, mida viimase ajal kalduetakse verbivormide seast kustutama. Kuid sellest vormide arvust nagu ei oleks veel küllalt, ja viitenumbritega juhatatakse vastava sõnatüübi juurde muutmistabelites. Näeme nii siis detailjuhtudeski ülepakkumist, pealegi korduvat esitamist, nagu tabelite sissejuhatuses (lk. 61) öeldakse, „keele sügavamaks uurimiseks ning tervikulise ülevaate saamiseks“.

Uusi kunstlikult moodustatud sõnu esitatakse rohkesti. Senini üldiselt tuntud sõnade kõrval (*laip, roim, taust, vaist* jm.) esitatakse ka vähemtuntuid ja päris uusigi (peamiselt Joh. Aaviku „tõöstusest“). Esinevad näit. sõnad *aabe, kolp, laup, neim, rüüv, sark, süüme, ulm, ööp, malbe, range, siiras, sulnis* (puudub aga tähendusega hästi sobiv *lurnis*); *hõivama, kaatma, meenuma, nõrdima, peirima* (puudub aga samatähenduseline *teaduma*), *reetma, rehtima, taunima* jne. Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna otsuseid on julgelt teostatud, sest need olid teose valmimise ajal juba ilmunud.

Eesti kohanimede nimestik, mida allakirjutanul oli juhus näha enne trükkimist, on kooskõlastatud Akad. Emakeele Seltsi viimasegi aasta otsustega. Selle osa läbivaatamise tõttu kaastööliste nimestikku sattumist (lk. 4) loeb aga allakirjutanu endale teenimatuks auks.

Mööda minnes nii geograafilisest kui mütolooilisest osakonnast näeme „Uute ja võõrsõnade seletustes“ valikut peamiselt üldises sõnastikuosas ilma kommenteerimata esitatud sõnu ühes tähendustega. Kuigi sellist valikut võib teha laiemas või kitsamas ulatuses, tundub siiski nagu uusloomingu ja värskete võõrsõnade esitamises liialdamist (see on muidugi samuti maksev sõnaraamatu üldosa kohta, kus need aga on laiali pillatud). Käsiraamatus sõnade esinemine näitab ju nende olemasolu keeles, senini tundmatute sõnade toomine aga võiks vist piirduda ainult eriti soovitatavatega. Uute sõnade osakonnas näib esinevat ka sõnu, mis üldosas puuduvad (*nentima, solvama, mõrv*), teiselt poolt näib puuduvat üldosa sõnu, mis ka vajaksid selgitust (*niitama, täheldama, sark*), üldse puuduvad veel näit. *ürrik, üllitama, uvertiür*. Ms. väike ebatäpsus: *uul* — tänav. Kui juba *uul* esineb, siis tähendab ta ainult linnatänavat. — Oleks vist ootuspärane, kui kõik siinsed eraldi antud sõnad esineksid ka üldosas, kus antakse vorme, ja vahest veelgi otstarbekohasem, kui vajalised seletused antaks ka juba üldosas kohapeal, et poleks kahest kohast otsimist, seda enam, et pole teada, kas otsitava tähendusega sõna lisas üldse esineb. Seletada võiks siis ka suuremat arvu sõnu, kui siia välja on tõstetud. — Vi-

maks õige laialdases rahvusvaheliste väljendite ning võõrkeelsete tsitaatide loendis on autor jällegi läinud kesktasemeliste tarviduste rahuldamisest kaugemale.

Igatahes näib, et üldiselt ülepakkumisega ilmestatud, tegelikust keeleõpetamisest, keeleuuenenduse ja kodunurga keele armastusest kasvanud töö ei ole, mõningaist puudustest hoolimata, siiski olnud viljatu.

Elmar Elisto.

Aleksander Vaigla: Eesti grammatika I. Hääliku- ja vormiõpetus. Ed. Roos'i kirjastus Tartus 1933. 160 lk. Hind 1 kr. 50 s.

A. Vaigla „Eesti grammatika“ I tahab olla näitlikuks kursuseraamatuks kesk-, kutse- ja täienduskoolidele. Selleks on autor esitanud rohkesti rööpnäiteid nii hääliku- kui vormiõpetuse alalt. Peale selle on ta raamatule lisanud eeskujulikud tabelid ülevaate saamiseks sõnade muutmisest. Need tunnustusväärased meetodilised võtted, mis hõlbustavad mitmeti õppivale noorsoole õigekirja omandamist, on Vaigla kooligrammatika tähelepandavaks väärtuseks.

Üldse põhineb kõnesolev raamat meetodiliselt praegu tarvituselolevail moodsail õppeprintsüübil. Nagu käsitleb Vaigla keelelisi nähtusi omas grammatikas, nii vaadeldakse neid tegelikult nüüdisaegseis eesti koolides. Nii pakub Vaigla grammatika praktilisi juhendeid eesti keele õpetamiseks.

Kahjuks pole Vaigla täiel määral silmas pidanud koolilisi põhimõtteid. Eeskätt sõnastusviisilt tundub raamat I klassi õpilastele raskena. Autor kasustab liiga üksikasjusse kalduvat ning keerukat abstraktset väljendusviisi. Näit.: „Ning nagu diftong ei esine ialgi 1. vältēs, samuti võib l i i t k o n s o n a n t esineda ainult 2. või 3. v ä l t e s, olgugi et konsonantühendi pikkuse määramisel me ei saa tarvitada täielikult diftongi pikkuse arvutuse kava (sest selles ühendis on kuni neli lihthäälikut seostatud üheks tervikhäälendiks, mille pikkus ülemmääraliselt on kolmandavälteline)“ (lk. 27). Sääraseid komplitseeritud lauseid leidub raamatus õige palju. Nad raskendavad märksa keeleõppimist ja vähendavad õpilaste huvi raamatu vastu. Sama tuleb väita ka mõnede näidete kohta, mis on kas sisult ähmased (lk. 11, 48/49) või kunstlikult koostatud (osa näiteid lk. 30/31, 113).

Raamatu suurimaks puuduseks on sõnade muutmise, eriti käänamise, väheõnnestunud käsitlus. Vaigla on täiesti kõrvale jätnud käänd- ning pöördkonnad ja sõnad koondanud 30 käändtüüpi ja 15 pöördtüüpi. Kui veel loeme tema märges „eesti keeles on õieti üks käändkond“ (lk. 69), siis on meile ilmne, et Vaigla on loobunud Faehlmanni, Ahrensi, M. Veske, Hermanni ja teiste muutkondade printsüübigist ning omaks võtnud Stahl'i ja Hornungi muutmise põhimõtte. Ei saaks midagi selle vastu olla, kui sellega poleks käänamise ja pööramise läbivõtmist keerulisemaks muudetud.

Vaigla käänd- ja pöördtüüpide tabelite (II, IV) vaatlemisel näib meile, et autor on suutnud leida ideaalse järjestuse nii käänamise kui pööramise alal. Aga kui hakkame raamatus esitatud tüüpide alusel sõnade muutmist detailselt selgitama, siis oleme varsti raskustes. Nende varal võime vaid eeltöid teha käänamiseks ja pööramiseks, kuna vormide omandamine peab jääma pärasisteks. Seda tõsiasja peegeldab Vaigla grammatika ise. Seal on omistatud käändtüüpidele ruumi kõigest 13 lehekülge, aga täiendavaiks märkusiks käänamise kohta 20 lehekülge. Nii siis nõuavad kokkuvõtlikud märkused kaks korda rohkem ruumi kui käändtüübid. Juba see asjaolu tekitab kahtluse Vaigla käänd- ja pöördtüüpide otstarbekohasuses.

Tüüpsõnad pole uudisvõtteks vaadeldavas keeleõpetuses. Neid propageeris omal ajal prof. Saareste ja E. Muuk võttis nad tarvitusele. Vaigla teeneks jääb nende kohastamine kooliliste ülesannetega. Nii tuleb hinnata Muugi *maa-, koi-, ader-, piiga-* ja *virulane*-tüüpe ümbernimetamist *puu-*

või-, sõber-, summa- ja õpilane-tüüpideks. Kuid sugugi ei saa pooldada mitmelaadiliste sõnatüvede koondamist samasse tüüpi Vaigla grammatikas. Sääraste ulatuslikkude tüüpidenä mainitagu tema *aasta-, õpilane-, karjane- ja leib-tüüpe*, sest vooruseks pole tüüpide vähesus, vaid tüüpide selgejoonelisus ja lihtsus. Ses suhtes on Vaiglal pöördtüübid paremini õnnestunud.

Lõpuks ei saa nõustuda Vaigla käänd- ja pöördtüüpide järjestusega, mis põhineb peavormide lõppudel. Säärane tüüpsõnade järjekord pole õigustatud ei meetodilise paremuse ega keelestruktuuri seisukohalt. Ta on ebaorgaaniline ja sisemiselt ühtlusetu. Selles jaotuses on tagaplaanile nihutatud eesti keele põhialused — vältus ja astmevaheldus, neile on antud vaid kõrvaltunnuste osa.

Agas Vaigla grammatika võitnud käänd- ja pöördkondade vältimisega? Ei, ta on palju kaotanud. Seda puudust ei suuda kõrvaldada isegi hästikoostatud tabelid. Muutkonnad pole olnud meie grammatikaile ülearuseks ballastiks, vaid kokkuvõtva, ülevaadet hõlbustavaks ja süsteemi loovaks teguriks. Siin peaksite õpetust võtma J. V. Veskit: „Õpetada pikki ridu sõnade tüüpikondi, ilma et neid ühiste tunnuste põhjal koondataks muutkondadeks — see ei vii meie keeleõpetust ülevaatlikkusele ega kõnekeelt piiritlemiskindlusele“¹⁾. Ka see seik ei tarvitse meid sundida loobuma käänd- ja pöördkonnist, et neisse koonduvad ka üksikud erinevate vormidega sõnad (*puid — võisid; muistseid — teisi; kannelde — mõtete; kätt — köit* jt.), sest sama muutkonna eri lõppudega vormid valgustavad kõrvutatult vastastikku teineteist, nagu kirjanduslikus teoses kontrastsed tegelased.

Vaigla grammatikas esineb siin-seal eksitavaid trükivigu ja mõningaid vääratusi keelejuhistes. Kuid need on pisiasjad eespoolviidatud põhiliste küsimuste kõrval.

Kõnesolev eesti keeleõpetus haarab ühel hoobil minevikku ja samum tulevikku. Ta pakub uut, esmakordset ja näitlikku, aga sealsamas veeretab uusi komistuskive eesti grammatikate 300-aastasele arenguteele.

A. Vaigla „Eesti grammatika“ I jääb praeguses kujus märgatavalt maha E. Muugi „Lühikese eesti keeleõpetuse“ I viimastest trükkidest, aga tal on eeldusi edaspidi kujuneda heaks kooligrammatikaks.

K. Mihkla.

Prof. P. Treiberg: **Ignatius Loyola**. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1933. 164 lk. Hind 1 kr. 50 s.

Vist igaüks teab usupuhastajat M. Luther'it ja vist igal on üldine aimdus põhjalikust usulisest murrangust 16. sajandi esimesel poolel. Mis puutub aga kuulsasse jesuüti Ignatius Loyolasse, siis püsib selle isiku kuju ikkagi väheste teadvuses. Ometi on ta seda väärt, et tunnustada ka tema tähendust ja mõju. Prof. P. Treibergi „Ignatius Loyola“ avab meile löike kaugest minevikust ja löike väga rahutust ja käärivast minevikust, s. o. reformatsioonist ja vastureformatsioonist. Inimesed, kes tänapäev nii mures on rahvaste ja maailma saatuse pärast, peaksid avama lehekülje 16. sajandist, et näha seda hiiglavõitlust, mida peab sel ajal Lääne-Euroopa. Ja Ignatius Loyola pole selles võitluses mitte reamees. Eks ole seal arenenud usulised tõekspidamised kirgedeks, vihaks ja sallimatuseks? Eks arenenud seal hoogsad võitlused eri maades ning kujunenud lõpuks suur jõudude polariseerumine peaaegu üldeuroopalises ulatuses ühes vastavate konfliktidega? Ja eks ole omaette peatükk võitlus kirikliku vana korraga 16. sajandil? Aeg on ja peaks olema mitmetigi meile mõistetav — on vaja vaid asetada usuline doktriin poliitilisega. Nagu paljud muud

1) „Eesti Kirjandus“ 1933, lk. 454.

ajastud üldajaloost, on ka 16. sajand hõre vastavaist kirjutisist. Tõsi, on ju olemas mõned puht-kirikustiililist laadi kirjutised, kuid just see viimane asjaolu raskendab nende õiget kasutamist.

P. Treiberi „I. Loyola“ pole siiski kuulsa jesuiidi elulugu tavalises mõttes. Ta on biograafia vastava ajastu tagapõhjal — teatud ajaloo-filosoofilise tõekspidamise prisma läbi vaadatuna. Suur isik ei teki siin nagu mingi väik selgest taevast, vaid temas kajastub suurel määral oma aja vaim. Temast jooksevad nagu mingist prismast läbi ajavaimu kiired ja annavad siis jälle mingi uue mooduse. Siin ilmneb see uus moodus esijoones jesuiitide ordu, I. Loyola poolt loodud organisatsioonis. Nii algab autor teatud tagapõhja loomisega. Ta esitab lühikese kokkuvõtte keskaja ideestikust, sellest reformatsioonieelsest „vanast korrast“ — vaatleb Lääne-Euroopa usulist lõhkikärisemist ja seda, mis tulemusi annab kogusummas reformatsioon. Edasi käsitletakse vastureformatsiooni tekkimist. Nii on valminud areen ja õhkkond draama peategelasele. On vaja veel esitada dekoratsioon Hispaaniast, sest I. Loyolas ja tema ordu avalduvad kujukalt Hispaania kultuuri mõjustused. Hispaania usuline fanatism ei jätnud puudutamata I. Loyolat. Samuti kajastub jesuiitide ordu, nagu kogu tolles ajastus, Hispaania kirikule väga omane positiivne ja terve uuendustöö, aga samal ajal ka karm ja järjekindel ning süstemaatiline võitlus kõigi vaenlastega.

Ja nüüd tuleb Iñigo, uhke, iseteadev ning tüüpiline Hispaania rüütel, kelle tolleaegses elus miski ei ennustanud vaimuliku ordu rajajat ja pühakut. I. Loyola elus avalduvad meile tolleaegse maailmavaate kõige sügavamad vastuolud ja võitlusepositsioonid. Teiselt poolt annab Loyola isik liilgava eeskuju sellest, mida võib teostada hiigla-tahtejõuga ning kuidas viimane saavutatakse püsivas võitluses enesega. Otse kasvatulikult peaks mõjuma siin suure jesuiidi eeskuju.

Autor vaatleb I. Loyola kirevat ning võitlusrikast elu teatud vaatekohtadest, nagu murrang lootuse ja meeleheite vahel, müstika ja hingede abistamine, palverännak Palestiinasse, õpiaastad kodumaal, õpingud Pariisis, töötus Montmartre'il, rännakud ja ekslemised, ordu asutamine ning Loyola ordu kindralina. Et nüüd Loyola töö väärtuslikum ning püsivam osa avaldub ordus eneses, siis on ka sellele pühendatud mõned peatükid, nagu juba nimetatud ordu asutamine, siis ordu põhikord ja iseloom, vaimulikud harjutused ning lõpuks ordu tegevus Loyola eluajal.

I. Loyola elulugu on esitatud prof. Treiberi poolt teaduslikult, aga siiski ka populaarselt. Ta on stiililt ja keelelt kättesaadav, samal ajal aga esitatud tsitaadid ning iseloomustused on tabavad ning aitavad aines-tikku vajaliselt võrtsitada. Raamatu lugemisel aitavad kahtlemata palju kaasa lõppu lisatud sõnade seletused ning nimede hääldamised. Samuti leiab asjast huvitatu raamatu lõpust väikese kirjanduseloendi, mis võib kasulik olla ainesse süvenemisel.

J. Konks.

Õtendusi.

„Eesti Kirj.“ s. a. nr. 1. ilmunud kirjutises Martti Haavio: Leikarit on Lõuna-Eesti rekonstruktsiooni 15. värss (lk. 48) trükitud: „Hüvvä pruuti mõrsijat“, kuna peaks olema: „Hüvvä pruuti mõrsijat“.

Sama nri 25. lk. on dr. Nik. Busch'i mainitud Riia praeguse linna-biblioteekarina, kuna ta suri aga juba 13. okt. 1933.

Vastutav toimetaja : J. V. Veski, abitoimetaja D. Palgi. Väljaandja : Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe“ trükk, Tartus 1934.

«Ühistegevuslehe»

tellimine

1934. a.

peale jätkub.

Et lehe saatmisega vahet ei tuleks, palume tellimistega rutata!

Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised ja E. Ühistegelise Liidu ja E. T. K. revident-instruktorid ning E. T. K. kaubandusnõuandjad.

Otsetellimised palume saata: Tallinna, Narva maantee nr. 27.

Talitus on võimalikuks pidanud tellimishinda alandada
2 kr. peale aastas.

Peale jooksvate päevaküsimuste tahab toimetus 1934. a. alul käsitlemisele võtta maksustamisküsimused, mis praegu on muutunud väga keerulisteks.

„Ühistegevuslehe“
toimetus ja talitus.